

עֵינֵי עֵבֶר שִׁירָה

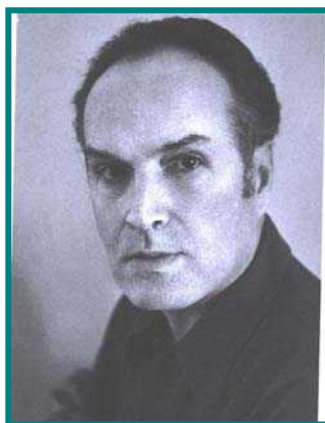
ירחון מקוון לשירה

מטעם החוג לשוחרי שירה

מאי 2007

גיליון מיוחד במלאות 35 שנה למותו של אלכסנדר פן

(ה' באייר תשל"ב - תשס"ז)

עורכת: שרית שץ

עורך גיליון זה: פרופ' יוסי גמזו
חברי המערכת: דודי בן עמי, עודד פלד

כתובת המערכת: saritsz@017.net.il

כתובת אתר החוג לשוחרי שירה:

<http://www.geocities.com/kochavit612/homepage.html>

כל הזכויות שמורות לחוג לשוחרי שירה

תוכן העניינים

"היום הציבור בשל לאלכסנדר פן"	<u>פרופ' חגית הלפרין, פרופ' עוזי שביט</u>
"שיר לעצמי"	<u>אלכסנדר פן</u>
"אהבה"	
"הייתי והנני"	
"לאלכסנדרה זהובת-העין"	
"שמים בקשו רחמים עלי"	
"את ואני"	
"וידוי"	
מאמר: "יצר ואידיאולוגיה בשירת אלכסנדר פן"	<u>יוסי גמזו</u>
"במאורה"	<u>אלכסנדר פן</u>
"רומאנס"	
"לא אני"	
בלדה: "הבלדה על שורא היפה, על לילות בלי גג ועל הבלליקה"	<u>יוסי גמזו</u>
	<u>למצגת שיריו של אלכסנדר פן</u>

פרופ' חגית הלפרין ופרופ' עוזי שביט

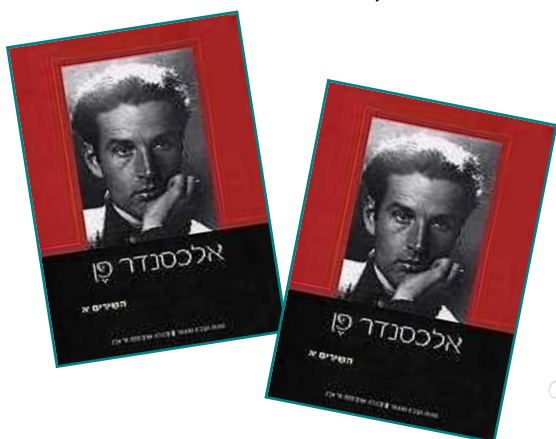
"היום הציבור בִּשְׁל לאלכסנדר פֶּן"

עורכי "אלכסנדר פֶּן - השירים" הם פֶּנולוגים ותיקים ומוסמכים. פרופ' עוזי שביט כבר ערך שני מבחרים של פֶּן, "רחוב העצב החד-סיטרי" ו"לילות בלי גג". פרופ' חגית הלפרין, ראש החוג לספרות במכללת סמינר הקיבוצים ומנהלת ארכיוני סופרים במרכז קיפ באוניברסיטת תל-אביב, כתבה את "שלכת כוכבים" על חייו ויצירתו של פֶּן. היא נִשְׁבְּתָה בִּפְּן כשנתיים-שלוש לאחר מותו, כשעבדה על עזבונו בביתו שברחוב דיזנגוף. "נדהמתי מהסתירה שבין תדמית האנרכיסט, המרדן, השיפור, לבין כתבי היד המעולים". הכל היה על נייר משובח, שמור, מוקפד, מוכיח יחס קדוש לשירה. כצל חרישי גלשה בדירה רחל, אשת פֶּן. דיברה עליו בהערצה מוחלטת. מכתירה כל שיר שעליו נשאלה כ"אחד החשובים של פֶּן". הלפרין הלכה עם פֶּן לדוקטורט ועד היום מרגש אותה לדבר על הדרך שעשתה איתו.

פרופ' עוזי שביט מתחבר דרך פֶּן אל ימי התום שלו בנוער העובד. "זה הקסם של משורר ששמר על אופיו הצעיר, משורר המאמין בכוחה של השירה להיות חלק מתנועה שמשנה עולם, זה קסם שירת האמונה". למה רק עכשיו (באביב 2005) יצא הקובץ של פֶּן? שביט אמר שזה היה במחשבה תחילה. שרצו קודם להפגיש את הציבור עם המבחרים של פֶּן, שם השתדל לאזן בין השירה הפוליטית ללירית. הוא חושב שפיוס הציבור בִּשְׁל לִפְּן. מה שברור שללא הסיוע הנדיב של מפעל הפיס והשיגעון לדבר של הלפרין ושביט, שני הכרכים המכובדים האלה היו עדיין נמקים באלמוניותם. זאת מהדורת "כל כתבי" של השירים הקאנוניים ופזמוני פֶּן. 22 שירים שמודפסים לראשונה ומקצת הטורים האקטואליים המחורזים שכתב במשך השנים.

לו היה חי היום במה היה מורד? "הוא היה אנטייתזה להפרטה", אמר שביט. "וגם ללאומנות", הוסיפה הלפרין.

(נדפס ב"סופשבוע", מוסף "מעריב", 4.11.05)

שיר לעצמי

בראשית היתה זעקת אמי בהולד חיי.
אחר ברא אלהים את השמים ואת הארץ
ואת הדממה המתנגנת בבדלח פעמוני הקרחונים
ואת הדב הלבן שישחק עמי ב"תופסת"
לאור הירח הגדל מעליך, כפחד עגל שהצהיב,
ולרחש סיורי הרוח בשערות-שיבה של השלגים.
אחר-כך היתה בדידות גבוהה ועצורה,
בדידות נשאת מעבר למגע העין הבולשת,
בדידות שואגת מבפנים, כזעם שנקלא בחורונו הקר,
ולצדה הדרך - דרך-לאין-קץ לעמק הלילות שהם ימים
ולרחב הימים שהם לילות,
דרך מפלשת במגלשות-כלבים ובטלפי צבאים זוקפי-צנאר
עומסים על קרניהם שלכת-כוכבים וריח הסופות -
ונער קטן נוהג בם.

אבל בראשית היתה זעקת אמי בהולד חיי.

אחר, כחיות בר בהולות, הגיחו מרבצם הרבה אחרי-כן, ככלות הכל ולאחר-מכן,
רעב זולג דמעות-מרסה, ודם סורר ומנפץ באגרופים שחורים
את חלוני-הראוה של הלולות העשק,
ובין השונים - קמט אלי תג - צמחו פניה המענים של גאלה,
ועל גופם של מלאכי הארץ - היחפנים שליחי האמונה -
נבטה בשורת כנפים חדשות.
ואז, כהד עונה לזעקת אמי, נולד השיר
שותת פרחי-פרג מערוגות פצעיו,
קשוב לקול-תקוה בוקע מכל שחר,
פקוח לרוחה מול כל דלקה שנתחשלו בלשונותיה ברזלי-גורל.
כן, כך נולד השיר:
מחשוקי הנגה הצפוני, מסחרורי הנדוד וממרמס-רגלים
טפס אל דגל, נעץ רחמי-מריו בבשר קרעיו המפייחים
וישבע על ברית ההליכה יחדו.

אבל בראשית היתה זעקת אמי בהולד חיי.

ושוב היו "היה היה" וטלטולי הלפני-כן ולאחר הכל,
זנוק אדיר מלב הקפאונות אל שערי השמש
והסוסי פסיעות-גשוש, בקצר נשימה, על חבל החולות המתנוודד.
היתה פגישה נדהמת מעצמה, שולפת פגיוני ההתנכרות,
אש לבנה - סרפד העצב-לא-מכאן -
סרבה לשכב עם זרותם של שית ושמיר,
השיר הכה באלם הדושיח העוין בין שני הקטבים -
קולו נמחץ בין הטוריה וחמת-השכר, ואיך, הוא איך
בקש לחיות בחרב העקש, פושט עורו אל מול חמה קודחת,
ובלילות, על ספסלי-בלי-גג, זמר בצליל חרוך ומתגמגם
את איבתו לאבדון ולשנאה,
ורק אחת לדעת לא ידע - את המנוסה מקו ההתנגשות:
גבהי שבעת הרקיעים שם על כתפיו מגן וחיץ בינו

לְבִין חֲרוֹן מִזְגָה שֶׁל זֶה הָאֲדָמָה הַנִּקְמָנִית מִשְׁאֵת,
כָּשֶׁל בְּכָל הַמְרֻזָּחִים בֵּין כָּל שְׁבוּיֵי-הַגְּעֹגוּעַ, אֲךָ לֹא נִסּוּג
וּבְחֶסֶדִי הַהֶבְרוֹת לְקֵט-לֶכֶד הוּא אוֹת-אֶל-אוֹת, אַחַת בְּעֶרְף הַשְּׂנִיָּה
כְּשִׁירָה רוֹחֶצֶת דְּבִשׁוֹתֶיהָ בְּאוֹר שְׁאִין לוֹ שֵׁם,
וְתִתְצַבְנָה לְפָנָיו עֲזוֹת כְּמוֹ גְלוּי, פְּשוּטוֹת וּמוֹבְנוֹת כְּפֶת-קֶבֶר -
מִם-וּו-לְמַד-דְּלֶת-תּוֹ!...

אָבֵל בְּרֵאשִׁית הַיְתָה זַעֲקַת אִמִּי בַּהֲוֹלָד חַיִּי.

הַזְמַן סָגַר מֵעֲגָלוֹ וְשׁוּב לֹא עוֹד הָיוּ הָאֲחֵרִי וְהַלְפָנִי,
לְדָה שְׂנִיָּה, קְשׁוּחָה וּמְכֹאֹבִית, פְּלִטָה הֶרְחוּבָה גּוּרֵי-מַלִּים
אֲשֶׁר הִפְכוּ לְאֲרִיּוֹת, וְשָׁנֵי הִירִיבִים - הַשְּׁמֵשׁ וְהַשִּׁיר -
נֵר הַחַיּוֹךְ הִבְהִב בְּעֵינֵיהֶם, הַכְּפוֹר וְהַשְּׂרֵב לְחֻצוֹ יָדַים,
דְּבָרוּ פִּיּוֹס מְבִלִי טִשְׁטֵשׁ עֲצֻמָּאוֹתָם הַנְּאֻבֶקֶת
לְפָרֵק אֶת כָּל הַטְּעוּנִים - דְּבָקִים בְּחֻבּוֹקָם כְּאוֹהֲבֵי-לְעֵד.
וְאִז, כְּאִז, כְּהֵד עוֹנָה מְרַחֲקוֹת שֶׁל זַעֲקַת אִמִּי, שׁוּב הַתְּבַדֵּר בְּרוּחַ
הַדְּגֵל הַיִּשְׁוֹן-חֹדֶשׁ, עָלָה לְרֵאשׁ הַתֵּרֶן הַמְּצַפָּה לְמַלְכוּתוֹ, וּמִיָּמִין לְשִׁמְאֵל
תִּקַּע אֲרָגְמָנוּ בְּתַכְלֶת הַמְּשׁוּעַת לְאוּנֵי הַמְּחֻסְפָּסִים וְהַסְּדוּקִים
כְּכַף יָדוֹ שֶׁל הַבוֹרָא אֶת פְּרֵי הָאָרֶץ.
כֵּן, כֵּן נוֹלַד הַשִּׁיר שְׂנִיָּת, גָּאָה בּוֹדֵד בֵּין מְבַקְשֵׁי נַפְשׁוֹ,
שְׂרָה וְגַם יְכוּל - רֵאשׁוֹן בֵּין הַשְּׁוִים - וְרַק לַחֵשׁ אֵל הַעֲתִיד לְבוֹא:
שְׁלִי אֶת, הַמְּכוֹרָה!...

אָבֵל בְּטָרָם בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ
וְאֶת הַדְּמָמָה הַקְּרַחוּנִית וְאֶת הַשְּׂרֵב וְאֶת הַשִּׁיר וְאֶת הַדְּגֵל -

בְּרֵאשִׁית הַיְתָה זַעֲקַת אִמִּי בַּהֲוֹלָד חַיִּי.

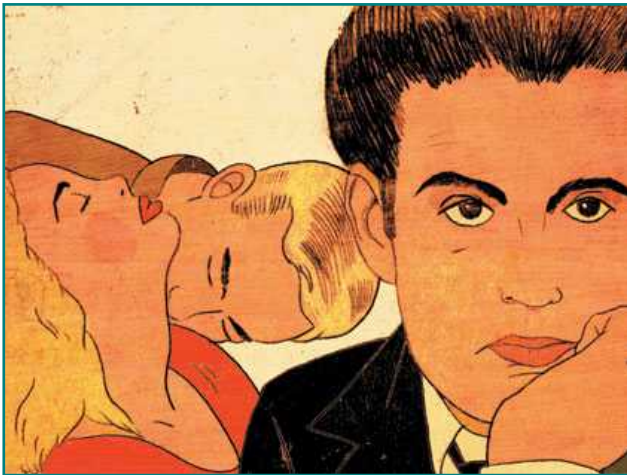
(1966)

אהבה

על כל הגרדמים נסתה עקשות-ערפה.
אל רחמי תלן דבריה לא פורשת.
היא היחידה שבזה לחרפה.
בונה חיים ועולמות הורסת.

(1955)

בתיה קולטון, מתוך התערוכה 'פרופיל תל אביבי'

הייתי
והנני
ואם אוסיף להיות -
אהיה אשר הייתי
והנני.

(1967)

לאֶלְכַסְנַדְרָה זְהַבַת הָעֵינַן*

הקטנים אוהבים אגדות
הגדולים פוחדים לשכח
זה סימן שהרבה נשמות עקודות
תלויות בחסדי אגדות
כי עצב בהן וגם כח
אסור לפגע באגדה -
נקדה

(* נכדתו של המשורר, אלכסנדרה אייזנשרייבר.

(סוף שנות השלושים - 1967)

* * *

"שמים, בקשו רחמים עלי!..."
מאיזה בקבוק זה בא לי?
בו,
מעמק שכוח דומעים אלי
פצעי תפלתו של ביאליק.

"אם יש בכם אל..." אלו המחרבן
ערק מלהיות שומע...
הוא כאן, לזכרם של נופלים על חרבם,
תירוש עם זונה גומע...

מהר, הדוכנאי, למזג חת-ותרי
מיין השחיטה - על קונטו! -
למר אלהים, הפורם כפתורי
מכנס מתלהב מ"חונטה"(*)

בדן בן-צפרדע הערס השמימי!...
ופתע בזהק אברמיקו:
"מה ביאליק, איך ביאליק, על איזה-מין-מי
תשפך גסויים, אמיגו!?"

אין כלב, אין אל - רק אני ואתה.
זוכר איך מביתה באת?
מליך, לכסנדר, ברחו מדעתן -
תקח אותן טרמפ הביתה!"

הי"ש בדמי יוצא מפליו.
קצי במאורה נבא לי...
"שמים, בקשו רחמים עליו"
לוחש ומחבקני ביאליק...

ח.ג ביאליק

(*) - פרוצה.

(1967)

את ואני

לך שיש צואר לבן,
ולך סכין מעשת,
זמיר ומשי - לך, בתי-מרזח - לי.
ואם ביום ארוך
תפלי אלי נכבשת -
זעקתך תטבע בשאגת קולי.

כי איך אהב - דעי:
כמו פנתר דורס את
קרבו תאותו בשצף קצפו מפיו -
ממחבואי דמי אקפץ, חיה פורצת,
ובין מלתעותי תדעך נשמת טרפי.

לא אכירך, אשה,
כי בך אהב אחרת -
את זו, שבקרבתך גועה ולא ראית.
היום לא את -
צלך רודף אחרי, הפרא,
לשים כבלי-תרבות על אהבה פראית.

הנה, הנה תרצי
ותהססי מדעת
מה עז יותר - דמי, או דם נעים-זמירך...
בכל צבעי-קשתך
אל חץ אוני נוטה את -
בכדי! -
לא אלכד, רק פחד אסמירך!

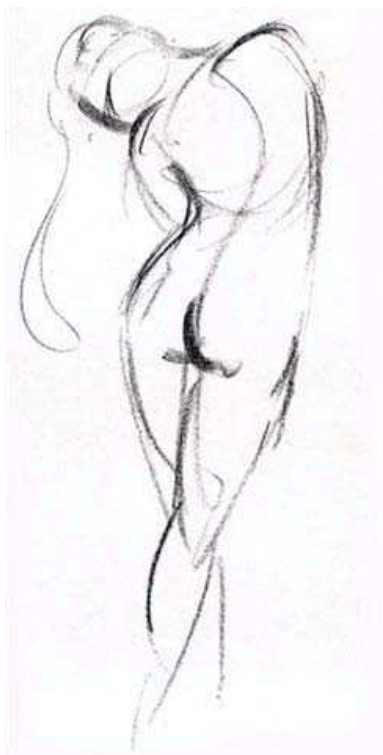
דממתי את אפך? -
סלחיני, המחשקשת,
אני ואת - זרים, הרפיני בשבילי.
לך שיש צואר לבן,
ולך סכין מעשת,
זמיר ומשי - לך, בתי-מרזח - לי.

(1930)

וְדוּי

מְעִילִי הַפְּשוּט וּפְנֵס עַל הַגֶּשֶׁר,
לֵיל הַסֵּתוֹ וּשְׁפָתֵי הַלְּחוֹת מְנִי גֶשֶׁם -
כֵּן רְאִיתָ אוֹתִי רְאוּנָה, הַתְּזָכֹר?
וְהָיָה לִי בְרוּר כְּמוֹ שְׁתִּים וּשְׁתִּים,
כִּי אֶהְיֶה בְּשִׁבְלֶךָ כְּמוֹ לֶחֶם וּמִים
וּכְאֵל לֶחֶם וּמִים אֵלַי תִּחְזֹר.
בְּעֵינָיו הִמָּר, בְּעֵבֶר אוֹתְךָ זַעַם,
גַּם לְמִנּוֹת אֶתְּהָ קִלְלַתְּנִי לֹא פִעַם,
וּכְתַפֵּי הַקְּרוֹת רָעָדוּ מִשְׂמָחָה;
כִּי הָיָה לִי בְרוּר כְּמוֹ שְׁתִּים וּשְׁתִּים
שִׁיבִילוּ אוֹתְךָ בְּגִלְלִי בְּנַחֲשֵׁתִים
וְגַם אִזְ לְבָבִי לֹא יִסוּר מֵעַמְּךָ.

כֵּן, הָיָה זֶה לֹא טוֹב, הָיָה רַע לְתַפְאֶרֶת,
אֲבָל זָכֹר אֵיךְ נִפְגַּשְׁנוּ בְּלֵיל מְלִילוֹת;
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית - אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרֵת,
רַק אוֹתְהָ אֶהְבֶּה עֲנִיָּה וְסוֹרֶרֶת,
בְּאוֹתוֹ מְעִילוֹן עִם אוֹתוֹ צִיץ הַוֶּרֶד,
בְּאוֹתְהָ הַשְּׂמָלָה הַפְּשוּטָה מְשֻׁמְלוֹת.
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרֵת,
יִהְיֶה כֵּן, כֵּן יִהְיֶה אוֹת בְּאוֹת.

וּקְנֵאתִי לְךָ וּבַחֲשֶׁךְ אֶרְבֹּתִי
וּשְׁנֵאתִי לְךָ וְעַד דְּמַע אֶהְבֹּתִי
וּבֵיתְנוּ שָׁמַם מַחִיוֹךְ וּמִצְחוֹק.
וּבְשׁוֹבֶךְ אֵל הַבַּיִת, מְרוּד כְּמוֹ כְּלָב,
עֲלִבוֹנוֹת שֶׁל זָרִים בִּי נִקְמַת פִּי אֶלֶף
וְאֲדַע כִּי חֲשַׁבְתָּ עָלַי מִרְחוֹק.

וּבְלִילָה הַהוּא, עַת הַטְּחַת בְּדִלָת
וְהִלַּכְתָּ לְעַד וְאֲנִי נוֹשֵׂאת יֶלֶד,
רַק חֲשֶׁךְ אוֹר עֵינַי אֵיךְ לְבִי לֹא נִשְׁפָּר;
כִּי הָיָה לִי בְרוּר כְּמוֹ שְׁתִּים וּשְׁתִּים
שֶׁתְּשׁוּב עוֹד אֵלַי וְתַפֵּל עַל בְּרַכִּים
וְאֲנִי בְּפָנֶיךָ אֲבִיט וְאָמַר:

כֵּן, הָיָה זֶה לֹא טוֹב, הָיָה רַע לְתַפְאֶרֶת,
אֲבָל טוֹב שֶׁנִּפְגַּשְׁנוּ בְּלֵיל מְלִילוֹת;
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית - אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרֵת,
רַק אוֹתְהָ אֶהְבֶּה עֲנִיָּה וְסוֹרֶרֶת,
בְּאוֹתוֹ מְעִילוֹן עִם אוֹתוֹ צִיץ הַוֶּרֶד,
בְּאוֹתְהָ הַשְּׂמָלָה הַפְּשוּטָה מְשֻׁמְלוֹת.
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית - אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרֵת,
יִהְיֶה כֵּן, כֵּן יִהְיֶה אוֹת בְּאוֹת.

הֵן יִדְעַתִּי שְׂאִין לִי אוֹהֵב מְלַבֵּדֶךָ
וְיִדְעַתִּי: הַמִּנּוֹת יָבוֹא מִיָּדֶיךָ

וְאֲנִי מַחֲכָה וּמְצַפֶּה לְזִיווֹ;
הוּא יָבוֹא פִּתְאוּמִי כְּגֶרֶזֶן עַל עֵץ יַעַר,
אוּ יִקְרַב לְאֵטוֹ, בְּעֵנְוֵי וּבְצַעַר,
אֲבָל לֹא מִיַּדֵּי זֶר - מִיַּדֵּיךָ יָבוֹא.
וְגַם אִזּוֹ לְבֵיתְךָ, בְּלֵיל שְׂכּוֹל וְלֵיל עֵנִי,
בְּחֵלוֹם עוֹד אֲשׁוּבָה, כְּסִילָה שְׂכֵמוֹנִי,
וְאָמַר: הִנֵּה בָאתִי מִנְדוּד בְּשִׁבְלִי;
כִּי הָיָה לִי בְרוּר כְּמוֹ שְׁתִּים וּשְׁתִּים
שְׁאֵבוּא לְבֵיתְךָ בְּעֶצְמְךָ עֵינַיִם
עַד אֲשֶׁר יִשְׁאוּךָ בְּדֶרֶךְ אֵלַי.

כֵּן, הָיָה זֶה לֹא טוֹב, הָיָה רַע לְתַפְאֶרֶת,
אֲבָל עַד לִי הָאֵל הַחוֹרֵץ גּוֹרְלוֹת:
אִם יְהִיָּה זֶה שְׁנִית - אֵל יְהִיָּה זֶה אַחֲרֵת,
רַק אוֹתָהּ אֶהְבֶּה עֲנִיָּה וְסוֹרֶרֶת,
בְּאוֹתוֹ מְעִילוֹן עִם אוֹתוֹ צִיץ הַנֶּרֶד,
בְּאוֹתָהּ הַשְּׂמֵלָה הַפְּשׁוּטָה מְשֻׁמְלוֹת.
אִם יְהִיָּה זֶה שְׁנִית - אֵל יְהִיָּה זֶה אַחֲרֵת,
יְהִיָּה כֵּן, כֵּן יְהִיָּה אוֹת בְּאוֹת.

(1941)

יצר ואידיאולוגיה בשירת אלכסנדר פן

שירתו של אלכסנדר פן, אפילו כיום, שלושים וחמש שנים מאז פטירתו (באיר תשל"ב), היא דוגמה מובהקת, אך לא יחידה, למידת הזילות, השטחיות והוולגריזאציה, שבה מרדד עולם הרייטינג מהות מורכבת פעולמו הרוחני של משורר - למי-האפסיים של דחילו ורכילו ומציצנות לשמה. נכון שהביאוגרפיה הססגונית והחריגה של פן, בין אם אותנטית ובין אם בדויה ומפוברקת בידי עצמו, יש בה סממנים מובהקים של טלנובלה; אך הן האיש והן שירתו היו מורכבים ועשירים לאין ערוך ממה שמתעקש הזיכרון הקולקטיבי (שמכנהו המשותף נמוך, פרגיל, ביותר) לשמר בתודעתו של ציבור המולעט בדיאטה רבת-קלוריות אך דלת-ויטמינים בסגנון שבועוני-הנשים והעיתונות הצהובה. מאותם טעמים עצמם נובעת גם ההתעניינות העכשווית בפן, שנים לאחר מותו, מצד המימסד ה"תרבותי", שהתנפר לו בעודו בחיים, לא הושיט לו יד בעונו ולא היטה לו לב ואוזן כששני אלה עוד יכלו להיות לו לעזר.

מפרטים שקיבל כותב שורות אלו מן המשורר עצמו ב-1970 (עם הופעת הכרך הראשון של כתב-העת "אופק"⁽¹⁾), לו תרם המשורר ארבעה משיריו) עולות העובדות הביאוגרפיות הבאות:

הוא נולד ב-1906 בעיר נייני קולימסק שעל גדות ים-הקרח הצפוני ועלה ארצה ב-1927. מכתובה בלשון הרוסית עבר לכתובה בעברית ושירו העברי הראשון, "מולדת חדשה", נתפרסם בכתב-העת הספרותי "כתובים" בעריכת אליעזר שטיינמן ואברהם שלונסקי בתל-אביב, ב-1929. לאחר-מכן הופיעו שיריו ב"דבר", ב"הארץ", ב"קול העם" ועוד. הוא היה בעל הטור הפוליטי-מחורז הראשון בעיתונות העברית (בעיתון ההסתדרות "דבר", בשנים 1931-1933 [כאשר כבר אז, זמן קצר ביותר לאחר שלמד עברית, מתבלטת שאיבתו מן המקורות העתיקים בעצם הפסיכודונים שבו חתם על שירי טור זה: הפתיחה המקובלת בגמרא בהבאת דברי ברייתא: "תנו רבנן"]). מספריו: "חזון ז'נבה", "תבל במצור", "לאורך הדרך" ו"היה או לא היה" (שירים); "פולם כאחד" (מחזה, בשיתוף עם שחקן תיאטרון "הבימה" צבי בן-חיים) ומיבחר תרגומו משירת ולאדימיר מאיאקובסקי. כן תירגם בחייו לא מעט משירת סרגיי יסנין, בוריס פסטורנאק ואחרים, ותרגומו-מופת אלה עדיין ממתינים לכינוסם. פן היה במשך שנים רבות מראשי אנשי-הרוח של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) ופירסם במשך תקופה ארוכה טור שבועי-פוליטי בעיתונה, "קול העם" (בחתימת הפסיכודונים "יישר חוץ", על משקל הניב המישנאי "יישר כח" [מסכת שבת פז.]). הוא אף תרם רבות לזמר הישראלי הקל ושירים רבים מפרי-עטו פופולאריים עד היום מבלי שמרבית מאזיניהם יודעים כי אלכסנדר פן הוא מחברם ("שיר השיכור" [המופך יותר בשורתו הראשונה: "הדרך נראית לי כל-כך ארוכה"], "על גבעות שייך אבריק", "הבו לבנים", "למידבר שאנו על דבשות גמלים", "פינרת", "מעמק לגבעה", ועוד).

על כרוניקה "יבשה" ו"מרובעת" זו בכתב הוסיף המשורר, בעל-פה, גם את פן הטלנובלה, שהוא הכל מלבד "יבש" או "מרובע", בסיפור-חייו. אין לדעת בוודאות מה אותנטי ומה "מעובד" בו, וחוקרת-ספרות כפרופ' חגית הלפרין, שהתמחתה בחקר פן, יצירתו ותולדותיו, כבר הטילה ספק (בספרה "שלכת כוכבים")⁽²⁾ במידת נחרצותו של קו-התפר בין שהיה ושלא היה (על משקל ספרו האחרון שיצא לאור בחייו, "היה או לא היה")⁽³⁾.

גירסת הטלנובלה מספרת כי בשנת 1905 בקירוב (היא שנת מהפכת-הנפל הרוסית שקדמה לזו של אוקטובר 1917) נפגשו בווינה יהודי איש-אשכולות שהיה רב שנתפקר ועלמה צעירה ממוצא מעורב, חציו שוודי-אצילי וחציו מיושבי חופיו של ים הקרח הצפוני. אביה של העלמה היה חוקר-טבע בשם יֶאֱנְסֶן, מי שנימנה עם משפחת המלוכה השוודית אך העדיף לחיות באיזור הצפוני של רוסיה ולעסוק שם במחקריו ובציד-דובים. מנישואיו לאחת מילידות האיזור נולדה העלמה הנ"ל, שנתיינתמה מאמה ובהגיעה לפרקה נדדה עד בירת אוסטריה, בה ביקשה לרפוש השפלה גבוהה. בין הרב שנתפקר והעלמה מעורבת-הגזע נתפתח בעיר זו רומאן, שהגיע במהרה לסיומו כשהגבר היהודי-רוסי מודיע לאהובתו הנזנחת על שובו לרוסיה ומשאיר בידיה את כתובתו במוסקבה. לאחר עזיבתו מגלה העלמה כי היא הרה לו, אך אינה מודיעה לו על כך דבר. היא חוזרת בלב שבור אל חופי ים הקרח הצפוני, יולדת שם את תינוקה ומפקידה אותו בביקתת אביה, צייד-הדובים השוודי. בהיות בנה כבן שנתיים מתה אמו ועד היותו כבן שבע היה סבו מגדלו ומחנכו היחיד. יום אחד נפצע הסב פציעה אנושה בציד דובים לבנים ונאלץ לבלות את שארית ימיו על ערש-דווי. באחד הימים, כשהחמיר מצבו והיה ברור לו כי ימיו ספורים, שמע את נכדו אלפסנדר, המכונה שוֹרָא, מתקוטט מחוץ לביקתה עם אחד מילדי השכנים. בין שאר הגידופים וה"מחמאות" שהחליפו ביניהם שני הזאטוטים קלטה אוזנו של הסב המרותק למיטת-חוליו גם את המילה "ז'יד" (המקור: פולני, שיבושה של המילה הצרפתית juif [יהודי], אך כשם-גנאי מקובלת מילה זו גם ברוסיה ובשאר הארצות הסלאביות). -"שוֹרָא", קרא הסב לנכדו בשם-החיבה שהוצמד לו, "בוא הֵנָה, יקירי, ואחוד לך חידה". הילד המסוקרן נכנס אל הביקתה ויאנסן השכיב-מֶרַע אמר לו כך: "שמעתי אותך אומר 'ז'יד'. כלום יודע אתה מהו 'ז'יד'?"

"ז'יד, סבא", אמר שוֹרָא, "הוא מין שד ומזיק, בעל זנב וקרניים, החוטף ילדים מהוריהם."

"לא, שוֹרָא", אמר הסב, "ז'יד הוא בן לעם עתיק שבזכותו קיבל העולם את הביבליָאָה (התנ"ך) ואתה עצמך הנך 'ז'יד' (הוא טעה, כמובן, מבחינה הלכתית, אולם שוודי חוקר-טבע אינו בהכרח בר-הֵכִי בהלכה). הילד נפגע קשות, פרץ בבכי מר וקשה היה לִיאֲנֶסֶן הזקן להרגיעו. משנרגע סופסוף, הראה לו הסב מעטפה ישנה ודהויה שעל צידה האחורי היתה רשומה כתובתו של יהודי מוסקבאי לא-נודע לו בשם ר' יוסף פֶן. הוא ביאר לנכדו כי מאחר שימיו ספורים, מבקש הוא פי עם מותו ישמור הילד מעטפה ישנה זו מפל משמר ויעשה כל מאמץ אפשרי להגיע למוסקבה, המצויה "אי-שם, מְעַבֵּר להרי החושך", ולאֲתֵר את אביו מולידו, אותו ה'ז'יד'... ואכן, עם מותו של האריסטוקראט השוודי הזקן, בהיותו בן שבע בלבד, החל שוֹרָא (אלפסנדר) חֶסֶר-הפֶל את דרך נדודיו מגדות ים הקרח הצפוני עד מוסקבה, דרך שארכה שש שנים שבהן התגלגל, כנער-הפקר, על פני אמא רוסיה בחיפושיו אחר אב שכלל לא ידע על קיומו. במרוצת אותן שנים נתמכר לאלכוהול, לחיי כנופיות-נערים פרועות ולסוציאליזם. הוא אף החל לכתוב שירה, ברוסית כמובן, ואחד משיריו מאותה תקופה, "בן-הפקר", תורגם מאוחר יותר לעברית בסיועו של המשורר אברהם שלונסקי.

וממש כמו בטלנובלות, הופיע אותו בן-הפקר יום אחד בביתו של ר' יוסף פֶן, יהודי מוסקבאי בעל-בית, נשוי ואב לשתי בנות, והציג בפניו את המעטפה הישנה שבה נכתבה כתובתו בעצם ידיו. האב הנדהם, שלא ידע כלל כי הרומאן האסור שלו מימי שהותו בווינה הניב פרי, קיבלו במאור-פנים, הכניסו לביתו ואף ניסה לשלבו במסגרת לימודית מסודרת ו"מרובעת". עד מהרה נסתבר כי מן הנמנע לאלף את סייח-הפרא: הוא נעשה "ציוניסט", "אנרכיסט", אלוף האיגרוף של "מכפ"י" בברית המועצות במשקל קל, ולאחר שהיה מעורב בכמה וכמה מהומות יעצה לו אשתו של

הסופר הרוסי הדגול מקסים גורקי לצאת לבראזיל או לפלשתינה. פן, הציוני
 ה"ש'רוף", בחר בפלשתינה, עלה ארצה ב-1927 עם קבוצת חלוצים שנקראה "השחר",
 עבד במושבה רחובות כפועל אצל האיכר וסופר העליה הראשונה משה סמילנסקי
 (שנהג לחתום על סיפוריו בשם-העט "חואג'ה מוסה"), ובביתו של זה נתוודע אל
 ביאליק. ביאליק חיבב את הצעיר הפרוע חיבה יתירה ובשבתות היה פן הולך ברגל
 מרחובות עד תל-אביב ולומד מפי ביאליק תנ"ך, גמרא ואוצרות השפה העברית.
 השתלטותו המהירה על מכמניה של לשון עם-אביו (עד כדי אקרובטיקה לשונית
 וירטואוזית) היתה מדהימה ממש, אך יושרו האינטלקטואלי התבלט כבר אז, כאשר
 במקום להעלות מס-שפתיים "ציוני" לאופנת הימים ההם, העיד על עצמו בכנות כי
 עדיין לא הסתגל לארץ, אף כי ה"טרוף התנ"כי העתיק" שהביאו אליה מלהיט אותו
 ביותר:

השמש - גיהנום צלוי.
 אדמת פתי - צבר וחול.
 אני זורק לך בגלוי:
 אני יכול!

אני יכול את נאקו של אח,
 את השרב אשר אפו חרה,
 את החיים על חד החח -
 לקרא מולדת-מכורה.

טרוף עתיק נותן בי אש-קולו,
 אבל אני יכול. עדין - לא!

(עדיין - לא!)⁽⁴⁾

הקושי הנפשי לראות בנוף הארצישראלי של שנות ה-20 למאה הקודמת, מולדת
 יחידה - קדם להקצנתו האידיאולוגית-פוליטית של פן מציונות סוציאליסטית
 לקומוניזם בלתי-ציוני. הדיכוטומיה הנפשית-נופית הזאת של שתי מולדות מתבטאת
 בשלבים אלה של שירתו בדילמה שבין שתי המטונימיות, הדוב הרוסי (זכר לציד-
 הדובים שאליו הירבה לצאת בילדותו עם סבא יאנסון, אם אכן נכונה גרסה
 ביאוגראפית זו) מול התן המזרח-תיכוני:

ארץ, ארץ-השכול, תזכרי בפיתון
 שאחר לך שירו עד לתמה;
 שהוליך צמודי-קול את הדב והתן
 בשאג ודמע.

(הלך זר)⁽⁵⁾

רק מאוחר יותר, כאשר הפכה ספרד של מלחמת האזרחים (1936-1939) לזירת-הניסוי
 של הנשק הגרמני ומעין קדימון (promo) למאבק-האיתנים הגלובאלי בין
 דמוקראטיה ובין פאשיזם, מאבק שנתלקח במלוא עוזו שלוש שנים בלבד לאחר-
 מכן, במלחמת-העולם השנייה - רק אז נבנה, על בסיסה של הדיכוטומיה
 הביאוגראפית-נופית הנ"ל, גם מעין "בניין-על" (אם לנקוט מינוח מרפסיסטי) רעיוני-
 פוליטי של הקצנה אידיאית שמאלה והינתקות רישמית מן הציונות (אף כי המשורר
 נשאר קשור בכל נימי נפשו לארץ, לבוניה ולמגיניה). פן מפרסם את הפואמה
 "ספרד על המוקד" (שבעצם-שמה נרמז כבר הפן היהודי-היסטורי של העלאת
 האנוסים על מוקדי ה"אוטו דה-פה" של האינקוויזיציה) ומציג מעין פאטריטיזם
 כפול של אהבת הארץ ואהבת רוסיה, שבראשונה משתיהן בחר כחלופי יהודי צעיר,

אך השניה, זו שעזב מאחוריו, חסרה לו מאוד בשל ה"ספין", ה"הוללות" ו"הרעם"
האנארכיסטיים-בוהמיים של ימי נעוריו הפרועים בארץ-מוצאו - וכבר כאן
מתמחשת הדילמה הטיפוסית לו, בחייו כבשירתו, בין יצר לאידיאולוגיה:

בעד מולדת זו אשר לא ידעתי
ורוח ריחנית בזהב הפרדסים -
השמתי את נפשי, בצחוק עליז שלחתי
להשרף ביקוד חמסין.

מה בשבילי חיים בלי הוללות ורעם,
בלי סערת-שרפה, בלי נשיקות ספין,
אי שמש ארוכה תשפך אשה בזעם,
אי בלי מרחב שלגי לבב מזקין.

אני אוהב אותה - את זו - את המולדת!
בעד חולות מדבר, שבריה ונבוט -
גבוה ורזה כמנגינה רועדת
עריר בין הצברים אנוד.

..וכך, בלי מגמה, צועדת לה הרגל.
כבכי תינוק גוסס אפרוריות קשה.
הן כל תנופת נפשי את ממיתה בן רגע,
את, המכנה מולדת חדשה.

..שלהבת סוד-סודך - היא מעיני נסתרת
רק פעם, אז... רק שם נגעה בדל שפתי.
לך את עסיס חיי הבאתי למשמרת
ודם מחשבותי.

..ואם תבוא עתי ויתפרץ רקיע
ויענין כחלו, יתקע ברק בהר, -
אל תרדמת שדות שאגתי אשמיע
ואתחולל בלי קץ, ידוע ומוזר.

אלך נא כמו התם להתחבק עם רוח,
בפה פעור לשתות את סער היגונים.
לצנח שביר-צלעות ולהזנק בלי נוח
ביתר עז לשיר שירת הסכינים.

אזי שיכה פראית, אחרת ונבדלת
אל חול לבן אזורק, כי היא גורל חיי.
הן לא לשוא פרזלתי את הדלת
בין שתי המולדות: בין רוסייה וא"י.

(מולדת חדשה"⁶)

אף כי שיר זה (שנדפס לראשונה בכתב-העת האוונגרדי "כתובים" של אליעזר שטיינמן
ואברהם שלונסקי, בשנת 1929) אוצר בחובו עדות ברורה ל"כאב של שתי המולדות",
פניסוחה המפורסם של לאה גולדברג באחד משיריה - הרי שבסך-הכל הוא מהווה את

הדוקומנט הפיוטי המובהק ביותר לשריפת-הגשרים הביאוגראפית של פֶּן עם המכורה הרוסית ובחירתו המודעת בארץ-ישראל. לְפָרֵז את הדלת הסוגרת וחותכת סופית את הדיכוטומיה בין רוסיה וא"י, פירשו הכרעה ציונית מובהקת, גם אם בשלב מאוחר יותר הוא עובר לקומוניזם הבלתי-ציוני ואף האנטי-ציוני. על הדואליזם שבין נאמנותו המוצהרת למפלגה הקומוניסטית במשך שנים רבות (גם כשהדבר נֶגַד באורח נחרץ הן את מִזְגוֹ האינדיבידואליסטי של "אאוט-סיִדֶר" מרדני ואנטי-"מרובע" כמוהו וגם כאשר הציות לתכתיבֵי הקרמלין היה ממש היפוכו של יושרו האינטלקטואלי) על הדואליזם החריף הזה שבין המשמעת האידיאולוגית לצו-המפלגה ובין התפכחותו המרה מאשליותיה – יעידו זכרונותיה של צעירת בנותיו, סינילגה פֶּן-אייזנשרייבר, שנרשמו ע"י פנחס גינוסר וראו אור במוסף הספרותי של עיתון "הארץ" במלאות שנתיים לפטירת המשורר:

"במאי 1959 נערכה במוסקבה ועידת אגודת הסופרים הסובייטית. במוסקבה, כמו בתל-אביב, לא התחשב (אבא) במוסכמות ובאיסורים כאשר הדבר היה בנפשו. בביקורנו בברית-המועצות, יצא באחד הימים בחמש אחר הצהריים, ואמר לי כי הוא נוסע עם נָזִים חִיפֶמֶת (המשורר התורפי-קומוניסטי הנודע, שחי שנים רבות בגלות פוליטית מארצו, במוסקבה. קובץ ממיבחר שיריו, בתרגומו העברי של המשורר ט. כרמי, יצא לאור בשנות ה-50 בהוצאת ספרית פועלים - י.ג.). והִנֵּה שב לבסוף בלילה, מְכוּסָה זיעה קרה ונראה כאדם שהזקין בעשרים שנה תוך ערב אחד. -'היכן היית?' שאלתי אותו. הוא לא השיב. חלץ את נעליו וגידף ברוסית: 'ארורים, הלוואי יישרפו!' הוא הביט בזעם אל כתלי החדר וכעבור שעה ארוכה, אחרי שנרגעה קצת רוחו, נענה לי וסיפר כי פגש את בוריס פסטרנק (המשורר היהודי-רוסי הגדול שלא הורשה מטעם שלטונות הקרמלין לטוס לשטוקהולם ולקבל את פרס נובל על הרומאן שלו "ד"ר ז'וואגור" - י.ג.). פסטרנק היה נתון אז במין מעצר-בית. כשביקש אבי את כתובתו באגודת הסופרים הסובייטית, נֶאָמַר לו כי ביקור כזה אינו רצוי. אך אבא לא נהג לוותר, השיג את הכתובת ויצא לדרכו במונית. למחרת בבוקר כבר ידעו הכל כי ביקר אצל פסטרנק. יתכן שנהג המונית היה איש קג"ב (השירות החשאי הסובייטי) ואולי מסרו לו את הדבר השומרים המשגיחים על ביתו של פסטרנק. אך אבא אמר: 'הייתי מוכרח לראות את פסטרנק. החלטתי כי אֶרְאֶנּוּ ויהי מה, אפילו יעלה לי הדבר בכך, שמחר אצטרך לארוז את החבילות ולצאת את ברית-המועצות.' בשובו אל המלון היו עיני אבי אדומות. פנראה בכה. העמידו לפניו בקבוק קוניאק, והוא לא נגע בו. לא היה דבר שיעיד יותר מזה על הזעזוע שפקד אותו... פעם אמר: 'אילו נשארתי ברוסיה היתה פרשת הרופאים (9 רופאים, מהם 6 יהודים, ביניהם ד"ר וופסי הנודע, שהואשמו באשמת-שווא של נסיון להרעיל את שליטי הקרמלין והוצאו להורג - י.ג.) מתחוללת בְּעֵטְיִי בשנים 1929-1930 ולא בשנת 1952. סתם ולא פירש. לא היה לי ספק כי התכוון לומר שאילו נשאר ברוסיה היה גורלו רע ומר. ודרך-אגב, בעת ביקורנו בברית-המועצות לרגל אותה ועידת סופרים, הוצע לו להישאר ברוסיה, והוא השיב כי נעם לו מאוד להיות אורחם, אבל עם ישראל הוא עמו והעברית שפתו. והוא הוסיף בהומור: 'וחוץ מזה, רבותי, אין לי ברירה, יש לי אשה בישראל.'"⁽⁷⁾

"גם בפְּיָרָה אָנִי מְבַנֵּי בּוֹנֵיָה"

בהכרעה לטובת ארץ-ישראל אין פֶּן מוותר על תביעות היצָר לחיים "ביטניקיים", בלתי-"מרובעים" שְׁיֵשׁ בהם גם "הוֹלָלוֹת וְרַעַם", גם ספנות וספינים, גם נשיקות - וגם ציונות. כפי שמעידה על תקופה זו בחייו חוקרת הספרות פרופ' חגית הלפרין: "שמה של 'חבורת הרועים' קשור בחבורה המפורסמת 'חֶבְרֹן טְרַאסְק'. מקור המילה 'טראסק' הוא בידיש ופירושה רעש גדול ומהומה. מייסדי 'חבר'ה טראסק' היו קבוצת פועלי בניין בתל-אביב הקטנה, שבעצם ימי המחסור הכלכלי והמשברים של

שנות העשרים הקימו את אגודתם, כדי להעלות את המוראל ולעשות ש'מח'. חבורה זו היתה ידועה במעשי הקונדס שלה ובעזרתה לחלשים ולנדפאים בדרכה שלה. בשנת 1927 התכנסה החבורה והחליטה, שצריך להשתתף במעשה חלוצי ממש. על החלטתה זו של הקבוצה סיפר יעקב מחט (אבו-עדר), אחד מאנשי החבורה: 'באחד הערבים כשהתאספנו בבית אייזן, על זנב דג מלוח ומעט משקה, נולד הרעיון של הקמת תנועת רועים בארץ. המטרה היתה פיתוח ענף המרעה ועם זה שמירה על אדמות היהודים שעדיין לא היו מיושבות. נודע לנו שבשייך אבריק נשאר אדם בודד עם עדר צאן, החבר גרשון פליישר, יחיד מגרעין של קבוצת רועים שהתפזרה. אחרי משא-ומתן והבנה הדדית הצטרפנו אליו ויסדנו את קבוצת הרועים באדמות שייך אבריק. בשכונת לקבוצת הרועים גרה משפחת אלכסנדר זייד, והחבורה קיימה עמם יחסי רעות עמוקים. באותן שנים היה פן מקורב ל'חבר'ה טראסק' והיה נוסע לעיתים קרובות לשייך אבריק ושוהה אצל חבורת הרועים. בזכרונותיו כתב יעקב מחט: 'גם המשורר אלכסנדר פן היה בין מבקרינו הקבועים ובהשראת המקום והחבר'ה כתב שירי רועים.'⁽⁸⁾

במכתב לאקו"ם טען פן שהוא-הוא מחברם של שירי הרועים הנודעים מאותה תקופה, "למדבר שאנו על דבשות גמלים", "מעמק לגבעה" ו"למעין" (שני הראשונים אכן נכללו במבחר כתביו שיצא לאור לאחר מותו, בעריכת כותב שורות אלו ובהרשאתו המלאה של פן עצמו, בקובץ "היה או לא היה" הנזכר בביבליוגרפיה למאמר זה). היו שטענו (הזמרת רבקה מחט, אשת יעקב מחט, הסופר והמחנך אליעזר ש'מאלי, מחבר "אנשי בראשית" על משפחת אלכסנדר זייד, ובת-שבע רזניק) כי הם נתחברו ע"י איש קבוצת הרועים משה זמירי (שאוּלי היה אחד ממחבריהם ה"קולקטיביים" של שירים אלה, ביחד עם פן, ואולי ויתר על ההכרה ב"אבהותו" על שירים אלה, אם בשל צניעותו המופלגת ואם משום שזמירי שאף ליצור שירי-עם אותנטיים שלא יוודע מי באמת חיברם). אשר להערצתו הגדולה של פן לאלכסנדר זייד (שאף מוצאו, ממש כמו זה של פן - אם נכונה היא גירסתו האוטוביוגרפית על אודות הסב השוודי יאנסן - לא יכול היה לעבור את הקריטריונים המחמירים של ההלכה היהודית: זייד היה בן למשפחת "סבותניקים", רוסים שנטשו את הדת הפראבוסלאבית, עלו ארצה ותרמו רבות למפעל הציוני) מעיד שירו המפורסם - שהולחן ע"י מרדכי זעירא - בו מופגנת, בין השאר, הווירטואוזיות הלשונית המופלאה שלו:

אֲדָמָה, אֲדָמָתִי, רְחוּמָה עַד מוֹתִי,
רוּחַ רֵב חֲרֻבֹנִיךָ הֲרִיתִיךָ.
אֲרֻשִׁיתִיךָ לִי בְדָם שְׂאֵדָם וְנָדָם
עַל גְּבֻעוֹת שֵׁיךְ אֲבָרִיק וְחֲרִיתֶיךָ.

הַמְּחֹל בְּגָלִים יַעְגַל עֲגוּלִים.
אוּרִי, שְׁמֶשׁ, לַעֲד בְּחֲרִיתֶיךָ!
בְּיוֹמֵי וְלֵילֵי לִי יְהוּד עֲמָלִי
עַל גְּבֻעוֹת שֵׁיךְ אֲבָרִיק וְחֲרִיתֶיךָ.

כָּאֵן צְמֵרוֹת הַזֵּיתִים מְזַמְרוֹת: זֶה בֵּיתִי,
אָבִן-אָבִן תִּלְחַשׁ: הַכְּרִיתֶיךָ.
הָרָה, הוֹרָה שְׁלִי, יְבוּלֵי מְבִשְׁלִים
עַל גְּבֻעוֹת שֵׁיךְ אֲבָרִיק וְחֲרִיתֶיךָ.

בְּשִׁבוּעָה לוֹהֵטָה אֶת שְׁבוּיָה לִי עֵתָה
זֶה הַלֵּב אֶת נְדָרוֹ לֹא יִרְתִּיעַ

אנדרטת אלכסנדר זייד

כי צוּנִי חֲרוֹת הָאָדָם הַפְּשוּט
עַל גְּבֻעוֹת שֵׁיךְ אֲבִירִיק וְחֲרִתִּיה.

(על גבעות שייך אבריק" (9))

אולם מה שנוגע לענייננו - ברור היה כי פן מצא אז בהווי הרועים החופשי וההרפתקני אפיק בריא וציוני-למהדרין לתביעות יצרו ה"צועני" מימי כנופיות נערי-ההפקר של נדודיו מביקתתו של סבא יאנסן המנוח עד לביתו המוסקבאי של אבא יוסף פן. גם כאשר, רישמית ואידיאולוגית, פרש מן הציונות, כותב הוא על הארץ, בשירו "ארץ זבת": "הו, ארץ היעוד וארץ הגזרה, / גם בכפירה אני מבני בונה" (10)

"פן, הִיָּה זֶה לֹא טוֹב, הִיָּה רַע לְתַפְאֶרֶת"

פן אחר באישיותו ובשירתו של פן, בו בולט הניגוד בין יצר לאידיאולוגיה, הוא יחסו של המשורר אל האשה. כקומוניסט (ואף לפני השלב הקומוניסטי בחייו, כחלוץ ציוני-סוציאליסטי צעיר) אין ספק שדגל בשיוויון מלא ואמיתי בין המינים. ואכן, שיריו הפרוגרמאטיים, שאותם נוהג היה לדקלם בקולו העמוק והמרשים בעצרות המוניות של האחד במאי ובשאר אירועים של ארץ ישראל העובדת, מאשרים קביעה זו (לדוגמה: "הוא הִיָּה אָדָם פְּשוּט, / אִם זְקָנָה, אִשָּׁה עוֹמֶלֶת"). (11) אך בחינה מדוקדקת יותר, הן של הביאוגרפיה שלו והן של שירתו, מגלה כי הוא היה הכל מלבד גבר שיוויוני. אפילו בשיר בו נרמזת תחושת אשמתו של הגבר כלפי האשה הנפגעת ממנו והמגלה לאכזבתה כי ברגעים הקשים ביותר - הקיר (שאליו היא לחוצה בזוגיות אומללה זו) הוא משענה היחיד, במקום שיהא זה בן-הזוג - אפילו בשיר זה מיוצגת מהות הגבר כאימפריאליזם נפשי הכובש את האשה באורח טוטאלי, מקצה אל קצה, כשאפילו ההודאה המרומזת באשמת התמכרותו לאלכוהול - האוסף אל שלטונו הממכר את בבואת האשה שנעלמת מתודעתו על הסף ומתאינת-מתאפסת לחלוטין - אינה מבטלת את העובדה המחרידה, המקוממת ממש, של תיאור האשה כאיזו טריטוריה כבושה, חסרת כל אישיות וכבוד עצמי, ובוודאי לא כשוות-פוח-וערך למשורר-הגבר:

אֶת כָּלֶךְ מ - וְעַד -
אֶת כָּלֶךְ עַד מַעְבָּר לְאֶת
עַד מַעְבָּר לְקִיר
הַמְּכִיר
אֶת גִּבְךָ
בְּהִיּוֹתוֹ לְךָ מִשְׁעָן בְּגִפְךָ.
אֶת כָּלֶךְ מַעֲיִינְךָ
עַד מְכַשֵּׁף הַיּוֹתֶךָ בְּאֵינְךָ
עַד מוֹתָה שֶׁל עֵינִי
בְּיַיְנִי
שְׁאֶסֶף
בְּבוֹאֵת עֲלוֹמְךָ עַל הַסֶּף.

אֶת כָּלֶךְ מ - וְעַד -
אֶת כָּלֶךְ עַד מַעְבָּר לְאֶת!

(ל"אחת ש...") (12)

ואילו בשירו "וידוי" (הנהדר מבחינה שירית והנראָה, על פניו בלבד, כשיא החרטה, הביקורת וההלקאה העצמית) מגלים אנו בעיון מעמיק, כי למרות מראית-העין של הכאה-על-חטא דוסטויבסקאית, בנוסח וידויו המצמרר של מרמלדוב לרסקולניקוב ב"החטא ועונשו" - הרי שמבחינת תוכנו - זהו, אליבא דאמת, שיר מאצ'ואיסטי-שוביניסטי מובהק, שבו האשה האומללה מוכנה לעבור שוב את כל הויא-דולורוזה של סבל, השפלה ועלבונות, ובלבד שכל זה "יוענק" לה מידי הגבר, שיחסה אליו הוא יחס של אהבה מאזוכיסטית ממש. שיר זה כתוב כביכול מנקודת-תצפית של אשת המשורר (ובמקרה ספציפי זה, מותר אולי לנחש כי הוא "נאמר", לכאורה, מ"פיה" של רעייתו הראשונה, בלה, שהיתה - כמוהו - חלוצה צעירה בקבוצת הפועלים "השחר" במושבה רחובות, בסוף שנות השלושים; או, לחילופין, מ"גרונה" של חנה רובינא, הגברת הראשונה של התיאטרון העברי, שהיתה חברתו-לחיים בשנים - 1932-1934).

.. וְקָנַאתִי לָךְ וּבְחֹשֶׁךְ אֲרַבְתִּי
וְשָׁנַאתִי לָךְ וְעַד דָּמַע אֶהְבֵּתִי
וּבֵיתֵנוּ שָׁמֵם מִחֵיוֹךְ וּמִצָּחוֹק.
וּבְשׁוֹבֶךְ אֶל הַבַּיִת, מְרוּד כְּמוֹ כָּלֵב,
עֲלֵבוֹנוֹת שֶׁל זָרִים בִּי נִקְמַת פִּי אֶלֶף
וְאֲדַע כִּי חֲשַׁבְתָּ עָלַי מִרְחוֹק.

וּבְלִילָה הַהוּא, עַת הַטַּחַת בְּדֶלֶת
וְהִלַּכְתָּ לְעַד וְאֲנִי נוֹשֵׂאת יֶלֶד,
רַק חֹשֶׁךְ אֹר עֵינַי אֲךְ לִבִּי לֹא נִשְׁבַּר;
כִּי הִיָּה לִי בְרוּר כְּמוֹ שְׁתִּים וּשְׁתִּים
שֶׁתְּשׁוּב עוֹד אֵלַי וְתַפֵּל עַל בְּרַכִּים
וְאֲנִי בְּפָנֶיךָ אֲבִיט וְאֹמֵר:

כֵּן, הִיָּה זֶה לֹא טוֹב, הִיָּה רַע לְתַפְאֶרֶת,
אֲבֵל טוֹב שֶׁנִּפְגְּשֵׁנוּ בְּלֵיל מְלִילוֹת;
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית - אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרָת,
רַק אוֹתָהּ אֶהְבֶּה עֲנִיָּה וְסוֹרֶרֶת,
בְּאוֹתוֹ מְעִילוֹן עִם אוֹתוֹ צִיץ הַנֶּרֶד,
בְּאוֹתָהּ הַשְׂמָלָה הַפְּשׁוּטָה מְשֻׁמְלוֹת.
אִם יִהְיֶה זֶה שְׁנִית אֵל יִהְיֶה זֶה אַחֲרָת,
הִיָּה כֵּן, כֵּן יִהְיֶה אוֹת בְּאוֹת.

ציור: David Sweeney

(13) ("וידוי")

אין פלא בכך ששיר זה, על אף יופיו השירי, עורר עליו - ובצדק רב - לא רק את חמת הפמיניסטיות שבינינו, אלא את התנגדותו של כל אדם המאמין בתום-לב בשוויון אמיתי בין המינים. מבחינה זו אין פן יחיד בשירה העברית. ביאליק בשירו "העיניים הרעבות" מאשים את האשה ב...חילול תומתו של הגבר. אלתרמן, בשירו "זמר שלוש התשובות", המולחן והמזומר אצלנו השכם והערב (המלחין: אריה לבנון, המבצעות: רבקה זוהר, זהבה בן ועוד) אף הוא מתאר דמות אשה המוכנה לסבול כל השפלה ועלבון מצד הגבר ובלבד שלא יבקש ממנה לשכוח אותו. גם אצל אלתרמן, על כל גדולתו הפיוטית, בולטת הסתירה בין האידיאולוגיה השיוויונית (לדוגמה: הנערה והנער ב"מגש הפסף" או "מיכל ומיכאל" ב"עיר היונה" - מול גילויים סקסיסטיים

בולטים כבר בשיר מוקדם מאוד שלו, "אמא, אל תשאני נאום באסיפת נשים!" ובין הנימה הסאדו-מאזוכיסטית המובהקת, העוברת פחות השני הן בשירתו והן בביאוגרפיה האישית שלו, ביחסו לנשים. ההבדל בין פן לאלתרמן, בנקודה זו, הוא בכך שאצל פן מתוארת האשה המאוהבת בו, כמאזוכיסטית, בעוד שבשירת האהבה של אלתרמן גם האשה וגם הגבר נגועים לא אחת במאזוכיזם זה, אלא שאצל הגבר נוספת למאזוכיזם זה גם הקידומת "סאדו". יחס זה מקבל בשירת פן טרנספורמציה מקיטב האשה הספציפית, הביאוגראפית, אל קוטב המהויות המופשטות-מוכללות, כגון "מולדת", כגון "לילה", או כגון "ירושלים".

דוגמאות למעֵתק (shift) לקוטב "המולדת":

"מי, מי המציאך לחרכני בחנק?"⁽¹⁴⁾ או: "לפתן הפתוי הקרבתי את הפלא / בהמשכי אחר טבעת-שוא"⁽¹⁵⁾ או גם: "עלה, סורר, נסה לכפר בך עד עולם - / היא לא תרפה כצל, עוקבת ושומרת, / מפין תעקר 'מה טבו' של בלעם / עת בלבך קללה המזיקה למרד"⁽¹⁶⁾

דוגמה למעתק אל קוטב "הלילה":

"על ארבע זנונות רגליה / פרצופת הלילה קמה. / כמה תהום בהרגליה, / כמה רך ורע כמה!"⁽¹⁷⁾

ודוגמה למעתק אל קוטב "ירושלים":

"הנומת כשופיך עולה ופורצת, / קדשתי, בתבל מי ריבך לא יריב? / מפבל אץ לטעם את בשרך נבוכדנאצר, / מאשור השתוקק לך אדון סנחריב."⁽¹⁸⁾

יחסי האהבה-שנאה בין המשורר הנזקק לאשה, לעיר, למולדת ולכל הוויה שמבחינה לשונית היא מסווגת כ"נקבית" (הלשון העברית מאפשרת, כידוע, "סכיזופרניה" עשירה של קונוטאציות למילה הקצרה "את", והדבר בולט, בין השאר, בשירת אלתרמן לא פחות מאשר בשירתו של פן) ובין חרדתו להשתעבד לה ולאבד בכך את חירותו הצוענית-בוהמית - הם נושא מרתק למחקר טקסטואלי מקיף. דוגמית צנועה לכך ניסחה חוקרת הספרות הגר אלון.⁽¹⁹⁾ מכל מקום, דווקא בגיזרה תמאטית זו בולט ביותר המאבק הפנימי בין יצר לאידיאולוגיה באורח המזכיר את המאבק הפרוידיאני בתוככי ה"אני" (ה-ego), בין ה-id המושך כלפי מטה ובין ה"אני העליון" (ה-super ego) המושך כלפי מעלה (או, במינוח הבודלריאני, בין השטן והמלאך הנלחמים על נפש המשורר ובקרבה).

"כאן הכתיבה האש את חקיה"

אולם למאבק בין יצר לאידיאולוגיה היה גם פן פוליטי, שבו התנגשו לא אחת עצמאותו האמנותית-אינטלקטואלית של המשורר ותכתיבי המפלגה שהוא נחשב במשך שנים רבות לאיש-הרוח הבולט ביותר שלה. כותבת על כך חוקרת הספרות פרופ' חגית הלפרין:

"הסופרים ואנשי-הרוח שהבינו את שירתו והעריכו אותה, אנשי דור שלונסקי-אלתרמן, היו יריביו הפוליטיים, שלא עזרו לו להוציא את ספרי שירתו; ואילו חברי מפלגתו, הללו שתמכו בו, בחלקם לא הבינו את שירתו הלירית ולא ראו את

חשיבותה... פן נע איפוא בין אהבתו והערצתו לשלונסקי ולא לתרמן, שאותם כינה 'חבריו-יריביו' ושהם היו קהל קוראיו הפוטנציאלי, לבין שותפיו האידיאולוגיים שלא תמיד הבינו את שירתו אך עזרו לו לפרסמה... הספר ('לאורך הדרך', בהוצאת 'מדע וחיים' של המפלגה הקומוניסטית) עבר צנזורה כפולה ומכופלת: הן צנזורה מרצון שהפעיל פן עצמו והן צנזורה מטעם המפלגה, שניסתה לכפות על פן מבחר שירים בהתאם לדרישותיה... פן נענה לצנזורה של 'צו לבו' ולא 'לצו מגבוה' של המפלגה הקומוניסטית והביא קורבן חלקים מראשית שירתו הלירית, שהיתה אהובה עליו לא פחות משירתו הפוליטית. ...אולם פן לא רק השמיט שירים רבים ממיטב שירתו, כפי שהודה, אלא הכניס שינויים מפליגים בשירים מרכזיים, בהתאם לאידיאולוגיה שאימץ לעצמו. ...השמטת חלקים מן השירה הלירית ושיבוש סדר הזמנים של השינויים שערך, תמכו במיתוס שברא פן, מיתוס המשורר-הקומוניסט-העברי, שדרכו היתה ברורה מאז עלייתו ארצה.⁽²⁰⁾

כלומר: גם בקו-התפר שבין שירה לפוליטיקה נטוש היה המאבק בין היצר הלירי, האישי-אותנטי של משורר שלא החל את דרכו כקומוניסט מילטאנטי אלא עבר לכך בהדרגה, ולא פעם תוך הכחשת חלקים עמוקים ושורשיים ביותר במזגו ובמנטאליות האישית שלו, שנגדו תכלית ניגוד את הקשיחות הדוגמאטית של "קו המפלגה" המוכתב מן הקרמלין (ודווקא לא קו עקיב ורצוף, אלא הפכפך, ציני ומאקיאבליסטי ביותר. לדוגמה: גיוסם של סופרים ואמנים יהודיים מברית-המועצות, כגון הסופר איציק פפר והשחקן-במאי שלמה מיכאלס, ל"ועד היהודי האנטי-פאשיסטי" שנשלח במצות סטאלין לארה"ב לגיוס כספים ותמיכה ציבורית במאבקה של ברית המועצות נגד היטלר - שאתו פרתה ברית המועצות זמן קצר לפני כן את חוזה ריבנטרופ-מולוטוב המביש - וחיסולם הקאניבאלי, פיסית ממש, של אותם פפר ומיכאלס, ביחד עם עוד סופרים ואמנים יהודיים, כאשר לא היו נחוצים כבר לסטאלין). קטעי הריאיון עם בתו של פן על ביקורו בוועידת הסופרים הסובייטית במוסקבה (שאותם הבאנו לעיל) מוכיחים בבירור עד כמה צדק המשורר ברומזו לכך שאילו היה נשאר בצעירותו בברית המועצות, היה סופו רע ומר.

ואף-על-פי-כן היו לו, לפן, גם שירים פוליטיים נוגעים ללב, שגם בהם ניפרת, בין השאר, זיקתו העמוקה לתנ"ך ולמוסר היהודי גם יחד. פס. יזהר (בן אחיינו של משה סמילנסקי, שאצלו עבד פן הצעיר כפועל במושבה רחובות), שלא חשש להצביע גם על חורבנם ואסונם של ערביי ארץ ישראל כתוצאה מהסיכסוך הישראלי-פלשתינאי (בשני סיפוריו המפורסמים, "סיפור חירבת חיזקה" ו"השבוי") - גם פן לא היה אדיש ל"צד השני של המטבע", למרות הזדהותו המלאה עם הצד היהודי במלחמת השיחרור:

כָּאן תִּמְרָר הָעֵשֶׂן.
כָּאן הִכְתִּיבָה הָאֵשׁ אֶת חֻקֶיהָ.
בֵּית מֶן וַיֵּשֶׁן
לְצַחֲקוֹ הַנִּפְקֵד מִחֻכָּה הוּא.

לֹא בָּן-עוֹף מְדַדָּה.
לֹא בְּרֶכֶת הַבּוֹצְרִים פְּרִי-הַגֶּגֶן.
שְׂכּוֹל צֶהֱב בְּשִׂדָּה
מִסֵּפֶר קוֹרוֹתָיו אֶבֶן-אֶבֶן.

עַל גֵּדֵר הַשׁוּעָה
לְמַפֵּץ אֲנַחוֹתָיו שֶׁל הַבַּיִת,
כְּדַגְלֵי הַשׁוּאָה

דוממות בשחורן שתי עביות.

המבעיר, קום ורש! -
על החי, בדריסה מפרזלת,
כבר עובר החורש
בחלקת הזרים הנגזלת.

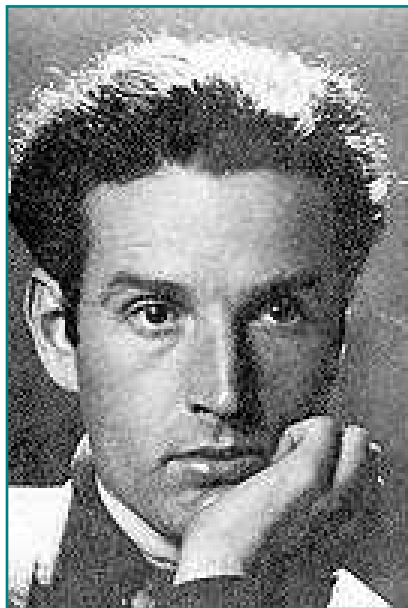
קול נשא ברמה.
לא רחל ממרת בנהי.
אדמה, אדמה,
זאת הגר מבכה על-בניה!..

(כפר שדוד") (21)

בימינו אלה, ימים של אבטלה גואה, פערים כלכליים וחברתיים מתרחבים ומעמיקים ואקלים תרבותי שבו כמעט כל משוררינו מסוגרים, מרצונם, במגדל השיין (אם לא השיינקין) של אסתטיזם נרקיסיסטי, אטום ואוטיסטי לכל העוולות, המכאובים והתבערות שמסביב – מוזר ומעורר לא מעט עצב לקרוא שיר שונה כל-כך כמו זה של פן מלפני למעלה משלושים וחמש שנה:

ארצי - פועל שחור, פשוטו כמשמעו - פועל שחור ארצי.
ההפרתם אי-פעם פועלים שחורים? - אני מכיר אותם ומאמין בהם,
לכן גם אאמין במכורתתי, כי היא - פועל שחור.
בבוא היום עוד ישמע דברה.
הו, הדבור הזה של שתי ידיים נבונות ושריריות יהיה קצר ותכליתי.
אני מזמין את כל הספקנים לבוא ולהוכח.
באו!..

(ארצי - פועל שחור") (22)

הערות ורשימת מקורות:

- (1) - "אופק", כתב-עת לספרות, להגות ולביקורת, העורך: יוסי גמזו, הוצאת בצלאל צ'ריקובר, תל-אביב, קיץ 1970, בסיוע המרכז לחינוך ולתרבות של ההסתדרות הכללית (כרך שני ראה אור באביב 1972).
- (2) - הלפרין חגית, "שלכת כוכבים", הוצאת פפירוס, תל-אביב, 1989. הד לגירסה האלטרנטיבית על בית אביו וילדותו של פֶן, שמשרטטת פרופ' הלפרין בספר זה - רְאָה בַפּוּאמָה העוסקת בכך בגליון מיוחד זה.
- (3) - פֶן, אלפסנדר, "היה או לא היה", מבחר כתובים, ליקט, ערך והוסיף מבוא וביאורים: יוסי גמזו, הוצאת בצלאל צ'ריקובר, תל-אביב, תשל"ב.
- (4) - פֶן, אלפסנדר, "היה או לא היה", שם, עמ' 6.
- (5) - שם, שם.
- (6) - שם, עמ' 15.
- (7) - פֶן-אייזנשטיין, סינילגה, "אבי, אלפסנדר פֶן", מוסף "תרבות וספרות", "הארץ", 3.5.74.
- (8) - הלפרין, חגית: "שירי שייך אַבְרָהָם", "עַת-מוֹל", עיתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל מיסודם של אוניברסיטת תל-אביב ומשרד החינוך והתרבות, כרך ו', גליון 6 (38), תל-אביב, תמוז תשמ"א - יולי 1981.
- (9) - עורכים: פסחזון רפי ואלגון תלמה, "1000 זְמַר ועוד זְמַר", הוצאת כינרת, תל-אביב, 1981, עמ' 78.
- (10) - פֶן, אלפסנדר, "לאורך הדרך", הוצאת מדע וחיים, תל-אביב, 1957.
- (11) - השיר הפאציפיסטי "נְגֵד" (המוכר יותר בשורתו הפותחת: "הוא הִיָּה אָדָם פְּשוּט") נראָה לכותב שורות אלו - למרות כְּנוּתוֹ, מצד אחד, והפּוֹפּוּלָאָרִיוֹת העצומה שלו בזמנו - גם כְּשִׁגוּי ביותר מבחינה פוליטית-היסטורית (הוא נכתב נגד ההתגייסות למלחמת העולם השנייה מצד העולם החופשי, ורק כאשר הצטרפה ברית המועצות למותקפים ע"י גרמניה הנאצית שינה המשורר את טעמו) וגם כחלק החלש יותר, מבחינה ספרותית, ביצירתו של המשורר. הוא נדפס בכרך המקיף של שירת פֶן, "לאורך הדרך", שיצא בשנות ה-50 בהוצאת "מדע וחיים" של מק"י. אגב, "עוֹמֶלֶת" היא פשוט שגיאה לשונית. בעברית יש לומר ולכתוב "עִמְלָה".
- (12) - "היה או לא היה", עמ' 25.
- (13) - שם, עמ' 23. ולעצם הרקע הביאוגרפי המסתתר מאחורי שיר זה: לא זו בלבד שאין אמת בְּרוּשִׁים הראשון, השטחי והמְטָעָה, כאילו יש כאן מעין "חזרה בְּתוֹבָה" של המשורר והתנערות מן היחס הֶסְקִיסְטִי של הגבר המתואר בְּשִׁיר כּלִפִּי האשה הנפגעת - אלא ששלוש הנשים הבולטות בחייו של פֶן היו נשים חזקות, בעלות כבוד עצמי שאו שניתקו את עצמן ממנו או שידעו "להחזיקו במושכות". בְּלָה, אשתו הראשונה, לא סלחה לו מעולם על יחסו, שיקמה את חייה ונישאה לישראל ש'שונקין מְחַדְרָה, שאימץ את בתו של פֶן, זְרוּבָבֶלָה; חנה רובינא ניתקה את קשריה הזוגיים עמו, וכפי שפותבת כרמית גיא בספרה הביאוגרפי על רובינא, "המלפה נסעה באוטובוס" (הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1995, עמ' 188): "לה (לרובינא) לא היה ספק והיא חזרה ואמרה לידידיה, כי אין היא רוצה שְׁבִתָּה תחיה בְּצֵלוֹ של אב שיפוך וחולה הלוקה גם בהתקפי אלימות." ורחל, אשתו רוב שנותיו, "גם ידעה קצת להחזיק במושכות... ידעה איפה שהוא לרסן אותו" (מדברי בתם המשותפת, סינילגה פֶן-אייזנשטיין, בכתבתו של מרדכי חיימוביץ', "הוא חלף אך לא מת עדיין", "סופשבוע", מוסף "מעריב", 4.11.05).
- (14) - פֶן, אלפסנדר, "ובכל זאת" ("לאורך הדרך").
- (15) - נוסח מאוחר יותר של השורות המוקדמות "לשיר? אך מה אֶשִׁיר - שְׁכַלְתִּי אֶת הַפְּלָא/ בְּהַמְשָׁכִי אַחַר טְבַעַת-שׁוֹא" מתוך "מולדת חדשה".
- (16) - פֶן, אלפסנדר, "ארץ זבת", "לאורך הדרך".
- (17) - פֶן, אלפסנדר, "לילות בלי גג", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1985.
- (18) - פֶן, אלפסנדר, "ירושלים הקְדֻשָּׁה", "לאורך הדרך" (ראה הערת-שוליים מס' 17).
- (19) - אלון, הגר, "ההוויה הנשית בשיריו של אלפסנדר פֶן בין השנים 1933-1927", "עיתון 77", גליון 278, ניסן תשס"ג, אפריל 2003.
- (20) - הלפרין, חגית: "לאורך דרכו - רק ספר אחד", "עיתון 77", שנה כ"ב, גליון 216, שבט תשנ"ח, פברואר 1998, עמ' 22.
- (21) - "היה או לא היה" (ראה הערה מס' 3), עמ' 53.
- (22) - שם, עמ' 65.

בְּמֵאוֹרָה*)

אֲנִי שִׁכְרָתִי
אֶת כָּל הָאוֹלָם
הַזֶּה
אֲנִי שִׁכְרָתִי
לְכָל הָעוֹלָם -
הַשָּׁמַן וְהַרְזָה

אֲנִי הַרְקָתִי
אֶת כָּל הַיְקָבִים פִּי-שֶׁבַע
אֲנִי נְהַרְגָתִי
אֶל זֹאת שְׂאִינָה יוֹשֶׁבֶת
אֶתִי
בְּגָאוֹת עָלַי חֲטָאִי

אֲנִי סוֹלֵחַ
לָזֶה שֶׁעָדִין לֹא בָּא -
הַמַּת הַצּוֹלֵעַ
עַל קִבִּי הָעוֹלָם הַבָּא

כִּי אֶלֶף כָּבֵד מֵתִי
וְאֶלֶף עוֹדֵנִי חַי
וְאֶלֶף שְׂמֵעֵתִי
עַל תַּעֲתוּעֵי דְרָכַי

מוֹלֵי הַמְרָאָה בְּפַחַד
אוֹגֵרֶת פָּנֵי גֶלֶם רַע
לוֹ שֶׁק לִי ב...
כְּפִילֵי הַשְּׁתוּי בְּמְרָאָה

שַׁעַת אַחַר-חֲצוֹת הַטִּיחָה
בְּדִלַת חֲזֵק וְהַרְבֵּה
הִיא הֵיטָה בָּאָה לוֹלֵא הַכְּרֵתִיךָ
הַשְּׁחָרוֹן אֶלְכֶסְנֵדֶר פֶּן

אֵלֵי כָּבֵד נִבְטָת
אַחֲרֵית שְׁנֵית שְׁעוֹנֵי
הוּ פְּטִיָּה פְּטִיָּה (**)
יִמַח זְכָרוֹ שֶׁל אֲנִי

כְּאֵלֶּה חַיֵּי הֵם
בְּעֵצָם
גְּלוּיֵי פְּרָצוֹף מְסִתוֹרֵין -
בְּרַחוּב הָעֵצָב
הַחַד-סְטֵרִי...
...

(*) - מתוך המחזור "שירי בית היין."
(**) - שמו של בעל בית-המרזח.

(1965)

רומאנס

בְּכָל פְּגִישָׁה מְקֵרִית פּוֹרַחַת אִיזו תְּכַלֵּת,
לְכָל מַבְט רֵאשׁוֹן - נִיחּוּחַ הַלֵּילֶךְ.
הִיָּה אוֹ לֹא הִיָּה - יִשְׁנָם לֵילוֹת כְּאַלֶּה:
לֵילֶךְ הִיָּה לֵילוֹ, לֵילוֹ הִיָּה לֹא לְךָ!

נִפְגְּשׁוּ בְּמִקְרָה. גַּם מְקֵרִים יֵאֱמָנוּ.
הִיא הִיָּתָה עֲצוּבָה, הוּא שָׁקֵט וְשִׁתוּי.
הוּא אָמַר: תִּסְלַחֵי לִי, מָה טוֹב עוֹלָמְנוּ
אִם אֶפְשָׁר בּוֹ לִפְגֹּשׂ אִיזָה פְּלֵא בְּדוּי.

הִיא אוֹתוֹ אֶהְבֶּה, הוּא - אֶת בֵּית-הַמְרִזָּח,
וְשִׁנִּיהֶם אֶהְבוּ אֶת הַלֵּילָה בְּרַחוּב.
כָּל חֲצוֹת, עַת לָוִם עַד בֵּיתָה הַיָּרַח,
הוּא חֵיךְ: "לֵיל מְנוּחָה." הִיא שְׁתַּקָּה: "לֵילָה טוֹב!"

הִיָּה אוֹ לֹא הִיָּה - הַפֶּשֶׁר לֹא נוֹדַע לִי,
בְּמִגְעִם שְׂגִבָה סִימְפוֹנִית לוֹלוּ...
בְּכָל פְּגִישָׁה מְקֵרִית יֵשׁ מִשְׁהוֹ פְּטָלִי:
לֵילוֹ הִיָּה לֹא לָהּ, לֵילָה הִיָּה לֵילוֹ.

הִיא אוֹתוֹ אֶהְבֶּה. הוּא אֶהֱבֵ אֶת הַיָּוֵן,
וְשִׁנִּיהֶם אֶהְבוּ לְלֶקֶט כּוֹכְבִים.
הַיָּרַח אֶהֱבֵ אֶת שְׁנֵיהֶם, כִּי עַדִּין
הַיָּרַח אוֹהֵב לְאַהֵב אֶהוּבִים.

וְשְׁתַּקּוּ, יִרְאִים לְנַפֵּץ אֶת הַשְּׁקֵט.
רַק חֵינֶךְ אִישׁוֹנִי מְלֻטֵף אֶת הָרֵאשׁ.
הִיא קִנְיָה בְּיָנוּ, כִּי שִׁפְתוֹ מִתְנַשֶּׁקֶת
עִם כּוֹסִית אֲדָמָה מִחֲשָׁמֶל וְתִירוֹשׁ.

הִיָּה אוֹ לֹא הִיָּה, תְּמִימוֹת הִיא אוֹ אֹלֶת?!
עַל סֵף דִּלְתָהּ הַצֵּר גִּוְעוּ הַרְבֵּה לֵילוֹת...
הִיָּה אוֹ לֹא הִיָּה - חִלוֹם בְּדוּי אוֹ פְּלֵא,
לֵילוֹ הִיָּה לֹא לָהּ, לֵילָה הִיָּה לֵילוֹ.

הַיָּמִים לֹא חִכּוּ... כֹּה חוֹפְזִים בְּיָמֵינוּ
הַיָּמִים, שֶׁהִסְכֵּינוּ לְחַתֵּר אֶל הַחוֹף.
הִיא חֲשֻׁבָה: מָה אִים וּמִצְחִיק עוֹלָמְנוּ,
אִם אֶפְשָׁר בּוֹ עַדִּין כָּל-כֶּךָ לְאַהֵב.

הִיא אוֹתוֹ אֶהְבֶּה, הוּא - אֶת בֵּית-הַמְרִזָּח,
וְשִׁנִּיהֶם אֶהְבוּ אֶת הַפֶּחַד הַחֵד.
וְלִבְסוֹף נִתְרַעַד וְשָׁמַע הַיָּרַח
אֶת דְּבָרֶיהָ אוֹמְרִים לוֹ בְּלֵילָה אֶחָד:

ציור: Estela Bartoli

היה או לא היה, הפֶּשֶׁר לא נודע לי.
לילי הִיָּה לִילְךָ, לִילְךָ הִיָּה לא לי.
בְּכָל פְּגִישָׁה מְקֵרִית יֵשׁ מְשֵׁהוּ פֶּטְלִי:
עֵינֵי לְאֹהֵב... שְׁלוֹם לְךָ, לא לי!

(1938)

לא אָנִי...

לא אָנִי הוא האִישׁ, לא אָנִי -
אֶל בּוֹאוּ מֵרְחוֹק מְצַפֶּה אֶת.
צָרוֹר קוֹרוֹת נְדוּדֵי הַיְשָׁנִים
לְךָ הִבֵּאתִי בְּמָקוֹם טִבְעֵת.

אֶל תְּטִילִי מִבֶּט, פְּחָפָה -
אֶת עֵצְבִי מְעִינִי לא יִמְשֶׁה הוא.
כִּי לא לי אֶת לִילוֹת מְחָכָה,
לא אֵלֵי בְּדִדוּתְךָ נִמְשַׁכֶּת.

לא כּוֹכֵב בְּיָדִי, לא חֲלוֹם -
יְתוּמָה מְשֻׁנִּיָּה וְרִיקָה הִיא.
לוֹ קֶרְבִי נָא וְרָאִי בְּחִלוֹן
עַל מְצַחֵי הָעֵינַף אוֹת קִיּוֹן.

מֵה אֶכְפֵּת לְךָ אָנִי אוֹ הוא,
אוֹ אַחַר יִתְנַבֵּא עָלַי סֵעַר,
וּבִלְלִל, תוֹךְ לְחוֹשׁ וְהִרְהוּר,
תִּרְקַם לְךָ בְּדִית הַסֵּהַר.

וְעַם אוֹר, עֵת הַשַּׁחַר יִקְיֵשׁ
בְּקֶרְנֵי אֲרָגְמָן עַל הַדֶּלֶת, -
הוא אֵלֶיךָ יָשׁוּב לְהַגִּישׁ
לְךָ שִׁירָה מְשֻׁכְּמָה עַל אֵילָת.

מִכָּלֶם מְנַת חֶלְקֶךָ תֵּאֱלָמִי -
בוֹ הָעֵז, בוֹ הַצָּחוֹק, בוֹ הַכַּח.
וּבְמוֹתֶךָ לא יִדְעוּ לְמִי
אֶת הַקִּדְשֵׁת אֶת לִבְךָ הַמְּנוּחַ.

אֶל תִּבְכִּי, תַעֲבֹרְנָה שָׁנִים
וְאַחַר לְךָ יָבִיא טִבְעֵת.
וְאָנִי -

לא אָנִי, לא אָנִי
הוא האִישׁ אֶל בּוֹאוּ מְצַפֶּה אֶת.

(1929)

חנה רובינא

הַבְּלָדָה עַל שׁוֹרָא הַיְפָה, עַל לַיְלוֹת בְּלִי גַג וְעַל הַבְּלָלִיקָה (*)

/ במלאות 35 שנה למותו, ה' באייר תשל"ב-תשס"ז /

"אסור לפגוע באגדה -
נקדה"

(אלכסנדר פּוֹן: מתוך "היה או לא היה", מיבחר כתובים) (1)

רישום: א. פּוֹן

לשיר הזה יש מין פרליווד קטן של שלג,
של לבן טונדרות, של דבים, של קרחונים,
של שודי אחד, ננסן, חוקר-טבע משושלת
הינסנים האצילית. שנים אחר שנים
הוא מנהץ במחלתו סדינים קפואים של צחור סיבירי
עד שבורחת לו בתו וכשהיא שבה, בלי כסוי,
ללדת ילד לא-חקי, הוא מהמהם לה: "אל תסבירי,
אני מבין לבד - רומן
עם ז'יד
נשוי."

והיא יולדת את הילד העשוי עוד
לזכור שנים את עצבותה. והם דומים.
ומכין שאלהים אולי הוא ז'יד אך לא נשוי עוד
הוא מעלה אותה אליו, מן המרמזים אל המרמזים,
בכפור העז של היתמות ושל הקרח
(ניז'ני-קולימסק, מול ים-הקרח הצפוני),
אבל יפיה הרך נשאר אתו כפרח
בדש-הלב, כל שנות חייו הדלפונים.
ואת הילד מגדל הגוי, הסבא,
במגטונים לא נדלים של אהבה
וזאת ילדות של חם-הלב וכפור-הנוף, והוא יפסע בה
בקר של מינוס מעלות
ופלוס גדול בגאווה
הנערית והגברית הזאת: של נכד
הקם כל בקר עם סבו לצוד דבים
עד שבבקר לא עבות אחד נמסכת
לתוך אידיליה זו של אמץ וליוב⁽²⁾
טפה מרה של יין-האפל הפטלי
כשדב-הקרח קם על סבא שלא קם
כי אם מכתף משדה-הקטל הברוטלי
אל אלוונקת הנואשים, מוצף בדם.

קַרְנֵי צְבָאִים הַגּוֹרְרִים אֶת הַמְזַחֶלֶת
 בַּה שַׁח הַיֶּלֶד, מִתִּיפַח, מֵעֲלִיו
 שֶׁל גּוֹף הַסֵּב בּו הַיֶּרְדֵּר הוֹפֵךְ לַתְּכֵלֶת
 כְּמִקְדָּמָה קָרָה לִקְץ וְלִצְלִלְיוֹ
 הֵן יַעַר-עַד שְׁעֲנַפְיוֹ זְרוּיִים שְׁלֶכֶת
 שֶׁל כּוֹכְבִים מֵעַפְעָפִים דְּמַעוֹת שֶׁל כְּפֹר.
 "שְׁלֵא תִתֵּן לוֹ, אֱלֹהִים שְׁלִי, לִלְכֹת,"
 לוֹחֵשׁ הַיֶּלֶד בְּחוּלָפָם עַל פְּנֵי אֵינְסְפֹר
 הַיֶּרְסָטָאוֹת הַמְפְרִידוֹת בֵּין שְׂדֵה-הַצִּיד
 וּבֵין בֵּיתָם שֶׁל הַצִּיד וְשֶׁל נְכֵדוֹ
 אֲבָל תְּפִלַּת הַיֶּלֶד, כֵּךְ נִדְמָה, תִּמְצָא אֶת
 חֲמַלַת הַבוֹז'ה מוֹי⁽³⁾ נִכְמַרֶת עַל פְּחָדוֹ.

וְזֶה נִדְחָה,

ה-Nevermore הַזֶּה, הַנֶּתֶק

מִמַּגְנוֹ הַשֵּׁב שֶׁל גּוֹר-אֲנוּשׁ נִפְחָד
 כְּמוֹ חַנִּינָה זְמַנִּית לִפְנֵי סוּפוֹ שֶׁל מִתֵּק
 חֲמָם שֶׁל אֲב-וֹסֵב-וְאָם בְּאִישׁ אֶחָד
 וְרַק שְׁסָבָא כְּבָר אֵינְנוֹ אוֹתוֹ סָבָא
 וְכַפְתּוֹ שֶׁל דֵּב-הַמּוֹת הַלְבָן
 הַקָּר, הָאֲרֻקְטִי, שְׂאִימָה גְדוֹלָה כְּמוֹסָה בַּה
 כְּבָר מִרְחַפֶּת כְּאִיּוֹם בְּלִתִּי-מוֹבֵן
 עַל רֹאשׁ הַיֶּלֶד שֶׁהִדֵּב הַזֶּה, הַסֵּלֵב
 תְּמִיד יִרְדֹף אוֹתוֹ
 עַד קִצּוֹת קִצּוֹי חַיּוֹ.

וַיּוֹם אֶחָד שׁוֹמֵעַ סָבָא, מִן הַבַּיִת,
 כִּיצַד נְכֵדוֹ וְחַבְרִיו, בְּאִין מַחְשִׁיד,
 מִתְקוֹטְטִים וּמְחַרְפִּים בְּרִיב שְׁפִתִים
 אִישׁ אֶת רֵעוֹ בְּשֵׁם-הַגְּנָאִי הַקְּלָסִי "זִיד".
 וְהוּא קוֹרָא אֱלִיוּ בְּקוֹל חֲלוּשׁ מַחְלִי
 אֶת שׁוּרָא: "שׁוּרָא, שְׂטוֹ טְקוּיָה (מָה זֶה) זִיד?"
 וְהַקְּטָן, בְּקוֹל נִכְלָם וּמְלַנְכוּלִי
 אוֹמֵר: "זֶה שֵׁד כְּזֶה, פְּרוּעַ וּמִפְחִיד..."

"-לא, שׁוּרִינְקָא," אוֹמֵר לוֹ סָבָא, "כֻּלָּל לֹא שֵׁד הוּא
 כִּי אִם אָדָם, אָדָם כְּמוֹנִי וְכְמוֹתֶךָ."
 וְכֹאן, לִפְתַּע, אֶת יָדוֹ שֶׁלּוֹ פּוֹשֵׁט הוּא
 אֶל מְגֵרָה אֶחָת סְמוּכָה, וּמִתּוֹכָהּ
 הוּא מֵעֲלָה מִכְּתָב קְמוּט שְׁבוּ כְּתוּבָה
 כְּתוּבַת הַזִּי'וֹלִיק⁽⁴⁾ שְׂאֵת לֵב בְּתוֹ הַרְעִיד
 עַד שְׁשִׁבֵר אוֹתוֹ לְגַמְרִי: סְמִטַת בְּרוּדְסְקִי, בְּמוֹסְקָה.
 וְסָח לוֹ: "שְׁמֹר אֶת זֶה. זֶה אֲבָא שְׁלֶךְ. זִיד..."

וְלֹא עוֹבֵר זְמַן רַב וְסָבָא תָם לְגוֹוַע
 וְאֵלּוֹ שׁוּרָא, עִם כְּנוּפִיּוֹת יְלָדִי-רְחוּב,
 כְּבָר מִתְגַּלְגֵּל לוֹ - דַּק, קְרִסְבִּיעַ⁽⁵⁾ וְגִבּוּה -
 לְכָל אֲרָפָה שֶׁל אֲמָא רוּסְיָה, כֶּה וְכֶה
 כְּבֵן-הַפֶּקֶר, כְּמוֹץ בְּרוּחַ הַנוֹשֶׁבֶת,

בין נחילי הכיסים והזונות,
בין מבריחי הקוקאין והעגבת,
ברכבות חורקות-השן-והקרונות
של הרעב והמהפכה, בסתר
המתחמקים מן הקונדוקטור, בלי כרטיס,
והוא לומד מתי לבלם איבה מוסתת
ואימתי ללבש פני-פוקר, כארטיסט,
ומה מבדיל דוברי-אמת מדמגוגים
ואיך קורה שנעוריו צומחים פה בר
מתוך פואמה כלל וכלל לא פדגוגית
ששרידתו אותה היא פלא לא-מסבר.

והוא יוצא יום-יום לפשע על פת לחם,
והוא עוקף גבולות וחק, והוא מסכין
למדד עד איפה היתמות הזאת נמשכת
והיא נמשכת עד מוסקבה,
על הסכין.

עד שככלות כל סכיני החוליגאנים
וכל העיני, הרעב, הפרעושים
ברכבות מלאות איבאנים ונגאנים⁽⁶⁾
הוא במוסקבה, על סף דלתו של אותו ז'יד.

וזהו: ארבע נקישות, כמו בסימפונייה
החמישית של בטהובן: Ta, Ta, Ta, Ta,
והמשרתת, איזו משינ'קה או סוניה,
פותחת דלת ונרתעת בבעתה
מן הבסיאק,⁽⁷⁾ אותו יחפן התוחב רגל
בין קיר לדלת (כך שלא תוכל לסגור)
ומבקש את 'בלבית' - שבן-רגע
אמנם יוצא אליו וסח, כלו מגור:
"מה רצונך?" והצעיר, כהוכחה,
מושיט מכתב קמוט: "האין זה כתב-ידיך?"
"-כן", סח האיש, "עם מי כאן יש לי הכבוד?"
"-אני בנך, גוספודין⁽⁸⁾ פן. נעים מאד..."

* * *

ויש גם (איך לא?) כך אומרים, גרסה אחרת
למיתולוגיה הנרקמת בידינו
שלו עצמו על סנקא ז'יד, מין נער-פרא
השב כבן או בד אל אבא מנדודיו
לא למוסקבה, לפיאטיגורסק, והפמילה
"פפליקר-שטרן" שמה, לא "פן" (שרק עקבות
אות ראשונה ואות סופית, כמין אידייליה
בין פ"א ונר"ן, בו חוגגים ראשי-תבות)
והוא מנחית אגרוף בדלת - והאב
יוצא לצפות בוגבונד המסאב
המתגלה לו בין בלואיו הנושנים

כשורא בנו, שלא ראהו זה שנים.

האב מחויר אבל מכניס, בדיפלומטיה,
את האפאש⁽⁹⁾ המרפש אל בית אביו
ששם הוא צף ומקרצף במי-אמבטיה
("פויץ" במקום שמוץ וחפיפה במקום חפיף)
ואז, אחר שמולידו חושף בסולו
מין התודות נרגשת, דוסטויבסקאית,
בפני אשתו ושתי בנותיו - נכנס אפולו
(נקי יותר ממצפוננו של אבא ייד)
מן האמבט אל הסלון, ולמרבה-
ההפתעה כלם רואים בו את הגן
ואת האח שלא היה להם, וכאן
פתאם הוא צץ להם, ישר מן המוכן...

אך ה"מוכן" הזה מוכן לכל מלבד לה ת ב ? ת
וב"מוסקבה המרזחית"⁽¹⁰⁾ זו של יסנין,
הוא מתמססל מגל הסער והפרץ סמוק ה"ניט"
של המודרנה המאד לא ג'נטלמנית
בה שוחטים גם פסטורנק, גם מיקובסקי וגם בלוק
פרות קדושות של תמול-שלושם אכול-פטינה
והוא הופך אלוף "מכבי" באגרוף, עד שתדלק
בו אש אותו "טרוף עתיק" של פלשתינה.

נו,
אז נגני לי, בלליקה, והעירי
מקבריהם את הרפאים והאובות!
נגני, נגני לי על אחד, ממזר סיבירי
שאב לומד ממנו
קצת
פרקי אבות...

שאב לומד ממנו "והגדת
ביום ההוא, צ'ורט זנאיט,⁽¹¹⁾ לבנג: 'ראה נא
היאך אבות לא אכלו בסר (היא היתה
דוקא בשלה מאד, אמך, ועוד כהנה
למדוחים וצוף...) אך את השטר - אתה
פורע, ילד,
ושני בנים תקהינה' "

אבל נשוב אל גבורו של הספור:
עוד יש לו זמן, לבן, עוד לא הפל הפור,
עוד החיים יפים, יפים עד לקנא.
איפה עמדנו, חברה?
אה!
בשנות הנא⁽¹²⁾ - - -

קטטות בבארים... עצתה של אשת גורקי
 להתחפף לחו"ל... והוא - שכור כלוט -
 אלוף "מכבי" באגרוף ("תמיד תזכר כי
 גם השירה היא מין אגרוף: המשקלות
 מבלבלים אמנם, מה שמשקל-נוצה
 הוא לפעמים משקל כבד מאד, לפרך-
 בריאת-השיר, אך אוי לטקסט אם אך נכרת
 בו גם טפת זעה אחת מאמצה
 - שלא כזע בזירה, שבו יחשוף
 המאמץ את העצמה באור דרמטי -
 כאן, בשירה, זה מסכן, זה פרובלמטי
 זה ה'נוק-אאוט' שלה, צוציק,
 זה הסוף.")

או תחריות-גדוף, כל לילה, עם יסנין
 מן החלון ממול, קללות בחרוזים...
 והשכנים הנרגזים מגעגעים כאוזים:
 "א-נו, נקרא
 למשטרה,
 לשתק, אובסנים!!!" (13)

רישום: א. פן

הא,
 אליפות-הגסיות המרתונית,
 אולימפיאדת נבול-פה ללא תקון
 שאין לה שום ביב-ליוגרפיה לקסיקונית
 אך יש לה עשר מטפורי של טיקון.

הא, ארטילרית פצצות הקלמבורים,
 בליסטראות הפפריקה עזת-הניב
 של פירוטכניקת אימז'ים אפיקורית
 בה תצלינה אזניהם של הישנים
 המזנקים ממטתם אחר חצות
 קמוטי פיג'מות מול טורניר-הנאצות
 אל הגזוזטרות, עם דלי-שופכין ביד, עטים
 לשטף במים את הטראנס הפיוטי
 בו מפעילים סרגי ושווא, בלי לנצר,
 שני סטרדיבריוסים דרוכים,
 אין לעצר!

הוא ליסנין:
 "גרפומן! לא גרף אמן
 כמו לב טולסטוי, שהוא אמן אבל גם גרף!"
 יסנין לו:
 "טולסטוי מזהר כאן כל הזמן
 פן יכנס לפיו של פן צחון יין-שרף..."

הוא ליסנין:
 "יש חמור שהוא הדונקי של הדונקו
 (היא איזדורה דונקו, אהובת סרגי)..."

יִסְגִּין לוֹ:
"וּפָרַד יֵשׁ, פְּרִי הַכְּלָאָה שְׂבֵה אֶתוֹן כָּאֵן
(שְׂוֹדִית-רוֹסִית) זִנְגָה (בְּחֻטָּא) לְסוּס יִבְרִי(14)..."

זֶה נִמְשָׁךְ עַד שְׁמִזְעָק לְסִמְטַת בְּרוּדְסְקִי
שׁוּטֶר-מְקוּף וּפֶן מוֹצָא עֲצָמו מְרִטִיט
בְּחוּר מְקַפֵּיא שְׁאִין סְכוּי אוֹתוֹ לְפָרֵץ כִּי
הוּא מְסַרְג כָּכֵל תָּא-כָּלֵא מְשִׁטְרֵתִי.

אֵךְ הוּא מְרַעִיף עַל סוּהָרִיו מִבּוּל כְּזֶה
שֶׁל גְּדוּפִים עֲסִיסִים וְעִזִּי-כַח
שֶׁכֵּל שׁוּמְעִיו שָׁם, הָעֵדִים לְמַחְזָה,
כְּבֵר מוֹכְנִים לוֹ אֶת דְּלִתוֹת תָּאוּ לְפִתְחֵ
בְּתַנְאֵי אֶחָד: שְׁעַל דָּף רִיק, כְּמִין חֲלִטוּרָה
יִואִיל לְכַתֵּב לָהֶם אֶת כָּל הַפְּרִטוּרָה...

* * *

וְהוּא מוֹאִיל
זֶה מוֹעִיל,
מוֹעִיל הַמוֹן
לְכֵךְ שְׁסוּף כָּל סוּף יִפֹּל הָאֲסִימוֹן
שְׁשִׁלְשָׁה לוֹ אֵשֶׁת גּוֹרְקִי, טָרָם סִהֵר,
לְתוֹךְ רֵאשׁו שְׁחוּר-הַבְּלוּרִית וַיִּפֶּה-הַתָּאֵר
וְהוּא מְפִלִיג לְפִלְשִׁתִּינָה, שְׁהָרִי אִם
הוּא חֵשׁ אוֹתוֹ "טְרוּף עֵתִיק" שֶׁל הַיִּבְרִיאִים
הַנוֹהָרִים לְשֵׁם מְכָל גְּלוֹת סְדוּמָה
לְבָנוֹת מוֹלְדֵת חֲדָשָׁה מִן הַקְּדוּמָה
אִין שׁוּם סְבֵה שְׁאִם הוּא עִז וְלֹא רָפָה
לֹא יִתְפָּרַע בָּהּ גַּם שׁוּרָא הַיִּפֶּה...

וְהוּא יִשְׁזַף בָּהּ אֶת יָדָיו חוֹרֹת-הַלְבָּן, כְּפוּעֵל
אֲצֵל סְמִילִנְסְקִי, שְׁאֲצֵלוּ יִבְנֶה גְּדֵר
אֲשֶׁר תִּצָּא, כְּאוּיִף-צוּ-לוֹכְעֵס, מְעַקְמֵת-לְהֵלֵל
(וַיִּבְעֵקוּם הַזֶּה, בְּעֵצָם, מִתְגַּדֵּר
כָּל יַחוּדוֹ הַסְּרַבְנִי לְכָל קְרִיאָה לְהַתִּישׁוּר
עִם כָּל קוֹנְבֻנְצִיָּה, כָּל דּוּקְטְרִינָה וְכָל קו
אֵף כִּי שְׁנִים רַבּוֹת אֵלֶץ עֲצָמו, כְּפּוּא-שֵׁד, לְהַתְּפַשֵּׁר
עִם שְׁתַּמִּיד פָּרָם סוּפְסוּף אֶת חֲשׁוּקִיו...)

וְהוּא לְכוּד בֵּין חֲבוּרוֹת רוּעִים קְסוּמוֹת שֶׁל "מֵה מְלִיל?"
וְאֲזַקִּי חוֹבוֹת הַחוּל וְהַחֲלִין,
וּמִטְלֵטֵל בֵּין חֲסוּתוֹ שֶׁל בִּיאֵלִיק חֵם וּמִתְפַּעֵל
וְעִזּוּבֵת לִילוֹת בְּלִי גַג וְאִינְסוּלִין,
וְחִזּוֹנוֹ שֶׁל אֶלְכְּסִנְדֵּר זִיד: לְחִיוֹת וְלַעֲבֹד כָּאוֹן,
וְגִלְבִּיָּה מוּל רוּבְשׁ'קָה, וְתִלִּישׁוֹת מוּל שְׂרִשִׁים,
וּמִצְ'וֹאִיזִם אֶלְכוּהוּלִי בְּסִגְנוֹן "כָּל הַכְּבוּדָקָה",
וְ"חֲבֵרָה טְרַאסְק" (15) וְקוּמוּנִיזְם,
וְנִשִּׁים,

נשים,
נשים.

הוא נכנס, תמיר, אל "שֶׁלַג לְבָנוֹן" או "אַרְרֵט"
או "קֶפֶה רֶצֶקִי", מְעִזָּה שֶׁל הַבּוֹהֶמָה,
וְכָל רוֹאֵהוּ חֵשׁ בֶּן-רֶגַע כִּי בְכָלֵל וְגַם בְּפָרֵט
כָּל תְּסַמִּינֵי הָאֵגְדָה כָּלָם בּוֹ הֵמָּה:
הַמוֹזְרוֹת, יְפִי-הַתְּאֵר, הַמְּלַבוֹשׁ וְהַקּוֹמָה,
גַּם מִתְאַגְרֵף, גַּם אִישׁ-הָעֵט, גַּם אִישׁ-הַחֶרֶט,
שִׁיר-הַשִּׁירִים-וְהַשִּׁירִים בְּמִין מְסַכֵּת רְקוּמָה,
חוּט-שַׁעֲטָנָז שֶׁל אֵיזוֹ אוֹפְרָה אַחֲרֵת.

נכנס לאט, לא מתנוודד אבל שתוי
ולא נבוך ולא ענו אבל רתוי
ומשהו, כמו איזה דק שוקט, נטוי
בין בדידותו ובין כלנו (ערפל)
ולא של שנאפס המתמסטל בו בכלים
שלובים מאד של spleen (16) רוגש או גבה-גלים
אלא של משהו אחר) והצללים
אמרו פתאום: "זה שורא, שורא היפה..."

נכנס חטוב כזה,
צונן

וחורין

והנשים נאנחות אחריו כים
ויש בו zest (17) קסום, מדיח כבדיה
אבל יפה וצבעונית, אולי, פי אלף
מן הממש הצדקני והקטן,
הברגני, החנוני והמפסם
והמפסטר והמסרס והמחטא
משמע חטא, אך גם משמע חן ופלא.

נכנס עם בריצ'ס, מגפים של קוזק
ועם רובש'קה שפתיל-משי מאזק
חוגר אותה על דק מתניו חזק-חזק
ויש בו און של ז'לוב עם תם-עדנה של נער.
ופני-השיש היפים האלה, פני
הולנטינו הגאים, קרנו: "הנה
אני גמוע ומבקבק מעל אזני
הגלופין, אבל צלול וחד כפתער.

ועת רעי, בשלונסקיבול עתיר-קולטורה
כאן מפתחים אלתרמנטיבות-קוניאקטורה
בין ה'פסית' והכוסית, כמין פלחן
של שלוק אחד -

וכבר

מתחת לשלחן,

אני, להפך: ארטילריה ערוכה
בכוננות-ספיגה דוממת ודרוכה

רישום: א. פן

כּמִין מִיתֵר עֵרוֹךְ בְּקֶשֶׁת מִתּוֹחָה
לְהִרְעָשָׂה כְּבִדָּה שֶׁל סְפִירַט מִבְּקִיע־סֶכֶר
וְלֹא קוֹרֵס אוֹ מִתְּבוֹסֵס בְּחִמִּיצוֹת
אֶלֹא נִשְׁאֵר עַל מְכוּנֵי, זְקוּף כְּצוּק,
קו־מִזִּינוּ יִצִּיב שֶׁל פִּכְחוֹן יִצוּק
מִן הַקּוֹקטִיל
שֶׁל הָעֵצְבוֹת
וְשֶׁל הַנֶּכֶר.

כִּי בִי - אֶפְלוּ עַד הַיּוֹם, אֶפְלוּ כָּאֵן -
הַכֹּל מִישׁ-מֵאֵשׁ כָּזֶה:

עֲדִינְלֹא

וּכְבֵּרֵלֹא

וְדַבֵּר סִיבִירִי מִתְנַצֵּחַ בִּי עִם תֵּן
מִשִּׁיךְ-אַבְרִיק, חֲבוּב, כְּמוֹ גֵן-חַיּוֹת שְׁלֹם.
רַק כְּשִׁמְקֵפִיא בְּחוּץ וְחֵרֶף מִשְׁתּוֹלֵל,
רַק כְּשִׁסּוּפּוֹת שׁוֹסְפוֹת - הַלֵּב הוּא (כֶּךָ מְבָרֵר לוֹ)
בְּאֶלְמֵנֵט שְׁלוֹ: צִיגָאן נִשְׁאֵר צִיגָאן,
יַחְפֵּן נִשְׁאֵר יַחְפֵּן,
הוֹלֵל נִשְׁאֵר הוֹלֵל...

* * *

כֶּכָּה אָמַר, וְכֵדִי לְמִנְעַ כָּל חֶשֶׁשׁ
פֶּן לֹא נִבְיִן כִּי פֶּן הוּא פֶּן בְּלִי דְמוֹן-סְטֵרֵאֲצִיָּה
שֶׁל אוֹתוֹ דְמוֹן אֶלְפוֹהוּלִי שֶׁהוּא בְּרוּטוּס
אֲשֶׁר יִנְעַץ בּוֹ תוֹךְ שָׁנִים אֶת סְפִינוּ,
קֵם בְּרִחְרוּחַ-נְחִירִים שֶׁל גֶּשֶׁשׁ
וְכִמוֹ תוֹכֶף דְּגַמִּית חִיָּה לְדִקְלֵרֵאֲצִיָּה
קֶרֶץ לְנוֹ קֵרִיצָה בְּנִדִּיטִית שֶׁל עֶקְרוּטוּס
וְיִתְכַבֵּד סוּפְסוּף
לְתֵת בְּפוֹס יִינוּ.

וְאוֹטוֹטוּ,

בְּאֶלְגֵּנְטִיוֹת

נִשְׁף

בְּכַפּוֹתָיו, וְשֵׁף בּוֹ, שֵׁף בּוֹ כְּאֲשֵׁף

וּמַעֲמָקוֹ שֶׁל הַמַּגֵּף

כִּישׁ מֵאֵין

שֶׁלֶף בְּקִבּוּק חֲתוּם, מוּגֵף

שֶׁל יִ"ש מֵיִין

שְׁאֵהְבֵהוּ, כֶּךָ אוֹמְרִים, מְכַל נִשְׁיוֹ

וְסוֹבְבֵהוּ

בְּכַחְשׁוֹ

וּבְלַחְשׁוֹ.

וכה אמר אליו: "בקבוק שלי, בקבוק,
כבר הנביא נחום, שסח, אחוז-דבוק,
כי אלהים, שעל אויבי -
עמו יושבי העיר נינוה
הנחית כדת מכת אוי-וי

just by the book
נשא דבריו וסח: 'בוקה ומבוקה
ומבלקה' (מה שאצלי 'מבקבקה'),
רוצה לומר:
אתה המר
אשר חמר
בגת-העצב או ביקב-המצוקה).

אבל אתה
כמו השירה, לעזאזל,
הופך, אלכמי, לזהב את הברזל,
עצבות - למוסיקה
ועני - לשמחות
ולנסבל יותר
את הנסבל פחות."

ובאמרו כן,
ברוסית בסיסית רקק
מבין שניו, שהבקבוק בן, את הפקק
וכמו דוחה את חק-היבש (ניט בי מוט'!)
ושש לרמז לנו כי אין הוא עויבר-bottle
בקבוק מיד מן האדם-אדם, לכוד
ביין-הרקח (לא הרק"ח, זה - לחוד...)
לכל אחד מן המסבין סביב כוסית
מה שהספיק בנס כמעט לכל "כסית".

ורק אני, טפש, סרבתתי: "לא שותה."
-בטי"ת או תי"ו?" שאל... "בן כמה אתה, צוציק?"
-עשרים ושש, הסמקתי, "למה?" (כחוטא
אשר נתפס פתאם על חם). והוא, בקול
חרוץ-שכר, וגם, כאלו, קצת עצוב
אמר: "נו, מילא, בגי לך עוד, פוצי-מוצי,
הייתי גם אני פרפר שכור מצוץ.
להיות צעיר -
זה, לבדו כבר, אלכוהול!

אבל להיות שכור מן העשרימושש,
מזה בלבד,
יכול כל פישר בימינו...
הבנאדם זה לא כמו יין שמשביח
עם השנים, טובאריש יונגמן, תתפלא,
הבנאדם - זה ההכרח לקושש
זרדי בדידות ועצב למדורת עצמנו
כשהעשן מדמיע, וכנ"ל - הפיח,
אבל החם, החם יורד ולא עולה..."

וְכֵן שָׁלַח
כְּמוֹ מְכַשֵּׁף וְכְמוֹ ז'וֹנְגְלֵר,
כְּמוֹ אֶלְדִּין מִ"אֶלֶף לַיְלָה וְעוֹד לַיְלָה",
מִן הַבְּקֻבּוּק שֶׁלֹּא נֹתְרָה טֶפֶה בְּמֵלֵאֵי לוֹ
מִסָּאָת הַיַּיִן הַשּׁוֹקֵק וְהַבּוֹעֵר -

זֶה אַחַר זֶה:

פְּרוֹת-דְּבִים

וְחֹפֶן שֶׁלֵּג

וְאוֹר צְפוֹנִי

וּבְלִיקָה

וּמְזַחֶלֶת

וְקֶרֶן-צְבִי

וְכַפֶּתת-אֲגָרוֹף

וְטוֹן

מְשִׁיר בּוֹרְלֵאקִים⁽¹⁸⁾ עַל הוֹלָגָה אוֹ הַדוֹן

וְכַתְבֵּת אֶב, בְּנִיר דְּהוּי, בְּכַתֵּב קִירִילִי

וְכֹנֵף סִסְמָה אוֹ שְׁתֵּים שֶׁל וְלִדְמִיר-אִילִינִי

וְאִזְקִים

וְדָף גְּמָרָא

וּמַגּוּרִים

עַל קֶצֶה סֶפֶסֶל גְּשׁוּם, בְּגֵן הַצְּבוּרִי.

וְאֵת עֵינָיו

אֲשֶׁר הִפִּילוּ חֲלָלִים

בֵּין הַנְּשִׁים וּבֵין הַמְּזַמְיָנִים לוֹוֹדָקָה

(עַל חֶשְׁבוֹנָם) בְּמַרְזָחִים הָאֶפְלִים,

אֵת שְׁתֵּי עֵינָיו עֲצָם פִּתְאֹם וַיַּעֲמֵד כְּאִן

כְּעַל דּוֹכֵן בְּהֵיד פֶּאֲרֵק ו-

כְּאוֹב מִבְּטָן

נִתֵּן רְשׁוּת-דְּבוּר לְצוּעֵי שְׁבוּ

(בְּעוֹד שְׁפִתָיו כְּחַתוּמוֹת, וְרַק פּוֹרְטֵת

יָד יְמִינוֹ, כְּטַפּוֹת-גְּשָׁם רְטֹבוֹת

מִתּוֹפְפוֹת

וְטוֹפְפוֹת

בְּבִלְיָקָה,

בְּבִלְיָקָה הַנְּצַבְּטָת עַד מְכָאוֹב

מִיֵּתֵר אַחַר מִיֵּתֵר) וְכֵן, בֵּין תֵּן לְדָב

הַחַל סְפוּר חֲיָיו מְטָלָא

טְלָאֵי עַל גֵּב טְלָאֵי כְּאִן:

* * *

"מֵה יָפִים", זְמֵרֵר הַצּוֹעֵנִי, "הַלִּילוֹת בְּכֹנֵעוֹן,
אֲךְ לִילוֹת מוֹסְקָבָה לֹא יָפִים פְּחוֹת (מְצַטְעֵר. אֶמֶת).

וּמִיֵּד נִשְׂא מִיִּסְטֵר הַיָּד דָּגֵן אֲמָרִיו וַיַּעַן

בְּעוֹד צַד אַחַר בּוּ,

הוּא ד"ר ג'קל,

דוֹמֵם כְּמֵת.

"מעשה", אמר, "באחד לכסנדר, חברה יאטים,
לא אלכסנדר הגדול, לא איש מוקדון,
אבל כמוהו, אובססיבי ופנטי,
חותך כל קשר
(לא רק גורדי)
בכידון:

רישום: א. פן

עם שפת-ילדות, עם נוף-הלדת, עם אידיאות,
עם נשיותו הנבגדות בסיטונות,
עם בריאותו ועם הנחם הרודה עוד
והמיסר אותו שנים, בעקשנות.

אבל המזג - לא תכנה של פוס היין
כי אם תכנם הפרא של יצרי הלב,
פרא למוד מדבר שלא הדבר עדין
גם כשחולות הצמיחו עיר והחולף
הצמיח קבע - לא חדל להסתולל בו
ולסמררו, כצלוב-עצמו, על חד חוחיו
של סנה בער ולא אפל, ולבולל בו
בלי שביתת-נשק,
בלי דטאנט
את הפכיו.

* * *

לא, הוא אף פעם לא קבל עצמו כן י ט מ ו
אשר הודה במלוא ענות-יודעי-עצמם
שהוא בלו, מחוף אל חוף, סתירה פנימית מ-
רב הפכים ופרדוקסים (ועצמה...)
כמו האוקינוס ההורס חופים בסחף
אך מפצה אותם תמיד בתרומות-חול
והוא לנצח לא עקבי, כמעוף השחף
ומחול הרוח
וקפריזות מי התכול.

ומשום כך הוא כל ימיו פורע רסן
ושב לתלם הכופה עליו סרגל
כמין רמך סורר שפראותו גורסת
פריקת כל על, שהיא לו טבע והרגל,
אבל מיד, בהנחם והרתע,

שב לקאנוסה⁽¹⁹⁾ על ברפי החרטה
שבוי סתירותיו הפנימיות עד אין מציל
שגם בהן
תמיד נשאר הוא
סוס אציל...

* * *

אז, הי,
נגני לי, בלליקה,
עד סחרחרת!
נגני, נגני לי
מן המר
והצורב!
נגני, נגני לי על כופר,
על אפיקורס
שיש לו גר
בסינגווגה(20) ששמה לב.

שיש לו גר דולק, והוא,
הוא לא יודע,
הוא לא רוצה לדעת, הוא
כופר חסיד,
כופר אדוק... אי, בלליקה, האידיאה
היא אדמה
ורק הסוף חור כסיד...

כן, הוא בן-בית ופן-פיט בחברה בה
עוגבים כלם על בת-השיר הענגה
בפלש תירוש לראש, אך אין הוא דברא-רבא
כי אם שותק לרב שתיקת פקחים נוגה.

אך אם תמשך אותו לפתע בלשונו
בחוג פה-עטים ורעים להתרועע
מיד תוצת נורת-חרום באישונו
ותשובת-מחץ כבד טמונה מאחוריה.

כן, למשל, אם רק אתגר מולו מצב
וההומור מפציר בבאנדה: "אכסניני!"
הוא נעתר לתחנוני מעריציו
ושב אל ספורט ה"מה נשמך" היסניני
שבו, מדביק פסיפס קללות, כמין קולאז',
עבר בברודסקי, כזכור, קונקורס וסטאז'.

זרק אחד ממודעיו העליזים
בפני חרזנצ'ק, ליטרט בן דמות יגון
כפפה סרקסטית רקומה בחרוזים:
"גונך גון אפי, אך כלך רק... אפי גון!"

עוקץ אחר, רב-פלאגיאטור, את מורהו:
"אני גונב ממך 'בתים'. נא לענות."
עונה מורהו לנחשב למתחרהו:
"אכן גונב, אך לא בתיים, סמרקץ' - שכונו ת..."

ורק לכסנדר זה אשר פניו יפו
שותק כדג (אך בהחלט לא דג קפוא)
וכשנדמה לעמיתיו כי הוא מגזים

בשתיקתו במקום לתקוף בחרוזים
הוא מְנַקֵּן בם דורך און דורך, (21) בלי סנטימנטים
ומשספם כמין שוארמה, בלי רחם:
"אם לא אכפת לכם, רעי האימפוטנטים,
אני משכיב, שנים, את כל נשותיכם."

"הי-הי, נוזפים בו כל ציליגר ובאקאקט,
"זה לא חרוז!"
והוא משיב:
"אבל זה פ א ק ט..."

* * *

והוא יהיה נסיך יחפן, ותן ודב, ושם והנה,
והוא יהיה "בעד" ו"נגד", הדוניזם ומכאוב
והוא יהיה דקמרון, ועץ גדוע בגנגרנה
במחלקה פנימית ב"איכילוב", בסקציה של איוב.

והוא יהיה לכוד בצבת המלחצים
בין סד ממסד המתנכר אליו מחוץ
ופוליטיקאים הכופים עליו מבית
להתיישר עם המכתב והלחוץ.

וכשתלהט בבת-יינו וקול כשטן-אוב
ממרתפיו ירעים תירוש ואביון
הוא יקרע בין מרקס-פואטיקה של ז'דנוב
לערס-בוועטיקה של פרנסוא ויון.

כן, אז נגני לי בלליקה על הפחד,
על הרגלים הקטועות כמו העתיד,
על המנודים, על הרחוקים מן הצלחת
אבל קרובים אל השירה האמתית.

על ישר-לב שאין לקנות אותו בכסף
ולא ישעה לכל טובות-ההונאה
של השורה שלא שנוורר ממנה חסד
ולא נמכר, גם כשצדק, גם כשטעה.

על דון ז'ואן עם style שמעולם, על לב ריק
פיו לא נבל, ולוא גם פעם במיליון
ושלא רץ אף פעם לספר לחברה
כמו כל חרמנצ'יק רברבנצ'יק של היום
מה שנותר תמיד דיסקרטי וכמוס
בגבול הטעם, והטקט, והנמוס
של זה אשר בצ'אנס, בטרואנס וברומנס
נשאר תמיד
אריסטוקרט פאר אקסלנס.

על הבוקסר הזה הפרא הממשיך לתקע בוקסים
לקונבנציות גם אחר מותו, כי מתברר פתאם

שאפיקורוס זה עמד על כן, בין כל הפרדוקסים,
שעל קברו יאמר חזן
"קדיש יתום"...

רישום: א. פן

כן, שורא, כן, אותו הבוזה (בו כפרת כל ימין)
מקבל אותך לבסוף כבן יקר בין יקירים,
בן שלמרות שלא היה אצל אביו אף פעם, אחא,
הרי אביו תמיד היה אצלו, בלב ובשירים.

ואם כיום זה ל"ה שנים מאז הציב הזמן
על עפרך מצבת שיש מתאבן
והוולקן של שירתך, לפסנדר, רק עכשיו מזמן
לפנתיאון של חיק ה-main stream שדרבן
שנים רבות את בדידותך ועניך, שהם חותם
של אטימות ושל צביעות בהן נפרת
הקרתנות הממליכה עליה רק אחר מותם
את קרבנות הצתתה המאחרת -

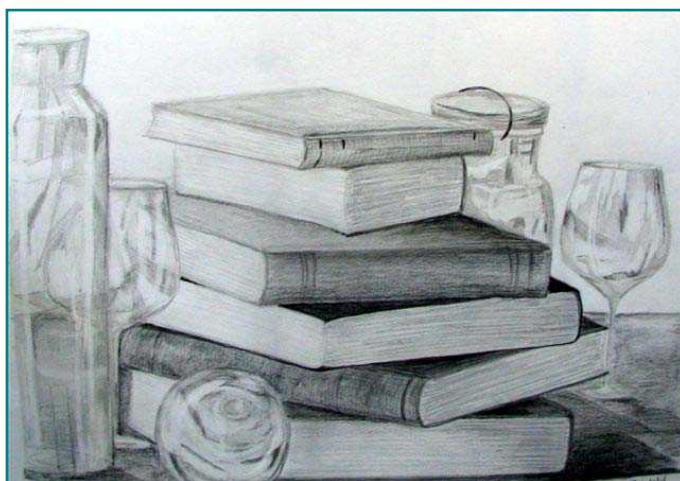
הרי בזכות איזה דין-צדק ששנים התמהמה
ושירך בלבד שמש לו ערבה
ולא אפנות ולא שום ריטינג - עוד לבנו הדומע
מחיג לך אל העולם הבא
במין חיג ישיר של dreamer שממש לא יאמן
אך הוא יום-יום אליך שב ומטלפן,
כי אותיות פ"נ שהן ראשי-תבות של "פה נטמן"
הן בדיוק אותן האותיות
של "פן"...

- (1) - אלכסנדר פן: "היה או לא היה", מיבחר כתובים. ליקט, ערך והוסיף מבוא וביאורים: פרופ' יוסי גמזו. הוצאת צ'ריקובר, ת"א, תשל"ה.
- (2) - (רוסית): אהבה.
- (3) - ("): אלוהי (אלי שלי).
- (4) - ("): נוכל.
- (5) - ("): חתיך, יפיוף.
- (6) - ("): נאגאן = אקדח תופי, היה נפוץ בשימוש המהפכנים.
- (7) - ("): יחפן.
- (8) - ("): אדון, מר.
- (9) - (צרפתית): ביריון, איש העולם התחתון.
- (10) - (רוסית): שיר מפורסם ביותר של סרגיי יסנין, "קאבאצקאיה מוסקבה".
- (11) - ("): השד יודע.
- (12) - ("): ראשי תיבות של "מדיניות כלכלית חדשה" (נובאיה אקונומיצ'יסקאיה פוליטיקה) שנתקיימה בבריה"מ בין השנים 1921-1928.
- (13) - מנבלי-פה.
- (14) - (רוסית): עברי, יהודי.
- (15) - (יידיש): טראסק = מהומה. קבוצת "חברה טראסק" נוסדה בשנות השלושים של המאה שעברה ע"י פועלי בניין תל-אביביים שעסקו בעזרה לנדפאים ובמעשי-קונדס למיניהם. בשנת 1927 החליטו חברה להקים תנועת רועי-צאן עברית בשייך אבריק. פן היה מקורב לחבורה זו ואף חיבר אחדים משירי-הרועים שלה.
- (16) - (אנגלית): טחול = התקפת זעם, או מרה שחורה (עפ"י האמונה הטפלה כי רגש הזעם מקורו

- בַּטחול). מצב-רוח קודר המאפיין את גיבורי שירת ביירון ובהשפעתם גם את גיבורו של הרומאן בחרוזים "יבגני אונייגין" של פושקין.
- (17) - ("): תבלין, טעם.
- (18) - (רוסית): גוררי הדוֹבְרוֹת והרפסודות לאורך נהרות הוולגה והדון.
- (19) - (לטינית): שמה של הטירה המפורסמת **Canossa** שבאיטליה, שאליה הלך הקיסר הגרמני היינריך הרביעי בשנת 1077 להיפגש עם האפיפיור גֶּגֶוריוס השביעי על מנת לבקש ממנו מחילה ולהפציר בו להסיר מעליו את החרם שהטיל עליו זה האחרון על חטא כפירתו בקתוליות. "הליכה לקנוֹסָה" = חזרה בתשובה, הכנעה ובקשת מחילה.
- (20) - (רוסית): בית-כנסת (ואצל הנוצרים: כנסיה).
- (21) - (יידיש): תואר-פֶּעַל מקביל לביטוי-העגה העברי "עד העֶצֶם".

(*) - מתוך הקובץ "אשמורת הסהרורים" (פרס אקו"ם לשירה) העתיד לראות אור.

נדפס בכתב-העת הספרותי הצעיר "הו!" גיליון 4.

נשמט מגיליון "עין ערך שירה" 6

המפגש הבא של החוג לשוחרי שירה יתקיים ב-31.5.07 בשעה 20.00 במועדון
"הסנדביץ" בקיבוץ שריד. והפעם עם המשורר הספרדי פדריקו גרסיה
לורקה.

